RNI NO. MAHMAR/2020/84035

कायदेविषयक मार्गदर्शन मोफत
संपर्क
अँड . सुशीला
मो नं 8766507294

BAHUJAN SAURABHA

बहुजन सौरभ

दि. 6 एप्रिल 2026

1930- नाशिक येथे काळाराम मंदिर सत्याग्रहाच्या वेळी एका स्त्री सत्याग्रहीने पुजाऱ्याच्या थोबाडीत मारली.
संकलन प्रा. यशवंत दुपटे

मंगळवार, ७ एप्रिल २०२६ | वर्ष : ६ | अंक : ९८ | दैनिक | किंमत : ₹५/-
Tuesday, 7 April 2026 | Year : 6 | Issue : 98 | Daily | Rate: Rs. 5/-

‘कस्टोडियल डेथ’ प्रकरणात 9 पोलिसांना मृत्यूदंडाची शिक्षा

टॉर्चर करून करून पिता-पुत्राला मारलेले!

हैदराबाद : तामिळनाडूच्या गाजलेल्या 2020 मधील तामिळनाडूच्या साथानकुलम पोलीस छळ प्रकरणात मदुराई न्यायालयाने 9 पोलिसांना फाशीची शिक्षा सुनावली आहे. जयराज आणि बेनिक्स यांच्या अमानुष हत्येचा पूर्ण घटनाक्रम आणि संपूर्ण देशाला हादरवून सोडणाऱ्या तामिळनाडूतील साथानकुलम कस्टोडियल डेथ प्रकरणात आज उच्च न्यायालय मदुराईच्या खंडपीठाने ऐतिहासिक निकाल दिला आहे. पोलीस कोठडीत पिता-पुत्राचा अमानुष छळ करून त्यांची हत्या करणाऱ्या 9 पोलीस कर्मचाऱ्यांना न्यायालयाने फाशीची शिक्षा सुनावली आहे. वर्दीतील रक्षकांनीच भक्षकाची भूमिका बजावल्याने न्यायालयाने हे ‘दुर्मिळात दुर्मिळ’ प्रकरण असल्याचे ताशेरे ओढले आहेत.

दोषींना झाली शिक्षा...

दोषी ठरलेल्या 9 पोलिसांमध्ये तत्कालीन इन्स्पेक्टर श्रीधर, सब-इन्स्पेक्टर बालकृष्णन आणि रघु गणेश यांच्यासह अन्य 6 कॉन्स्टेबलचा समावेश आहे. यातील एका आरोपीचा कोरोनामुळे आधीच मृत्यू झाला होता. फाशीच्या शिक्षेसोबतच, दोषींना पीडित कुटुंबाला 1.40 कोटी रुपयांची नुकसानभरपाई देण्याचेही आदेश दिले आहेत. हा निकाल पोलीस प्रशासनातील गुन्हेगारी प्रवृत्तीला चाप लावणारा ठरेल, अशी भावना पीडित कुटुंबाने व्यक्त केली आहे.

2020 मध्ये कोरोना लॉकडाऊन दरम्यान, थोथुकुडी जिल्ह्यातील साथानकुलम येथे पी. जयराज (58) आणि त्यांचा मुलगा बेनिक्स (31) यांनी आपले मोबाईलचे दुकान निर्धारित वेळेपेक्षा जास्त काळ उघडे ठेवले होते. या शुल्लक कारणावरून पोलिसांनी त्यांना ताब्यात घेतले. कोठडीत या पिता-पुत्रावर रात्रभर अमानुष लाठीचार्ज करण्यात आला. त्यांच्या गुप्तांगांना इजा पोहचवण्यात आली आणि रक्तबंबाळ अवस्थेतही त्यांना छळण्यात आले. अखेर 22 आणि 23 जून 2020 रोजी या दोघांचा मृत्यू झाला.

न्यायालयाचे कठोर ताशेरे

मदुराई न्यायालयाने या प्रकरणाची सुनावणी करतांना म्हटले की, ‘ज्या पोलिसांवर कायदा सुव्यवस्था राखण्याची जबाबदारी होती, त्यांनीच निष्पाप नागरिकांची हत्या केली.’ तपासादरम्यान सीबीआयने सादर केलेल्या पुराव्यांमध्ये पोलीस स्टेशनच्या भिंतींवर पीडितांच्या रक्ताचे डाग आढळले होते. यावरून पोलिसांच्या निर्दयीपणाचा पुरावा मिळाला.

सर्वोच्च न्यायालयाने मतदार यादी अद्ययावत करण्यासाठी दिली एक दिवसाची मुदत

नवी दिल्ली : सर्वोच्च न्यायालयाने पश्चिम बंगालमधील मतदार यादी अद्ययावत करण्यासाठी एक दिवसाची मुदत दिली आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने विशेष सखोल पुनरीक्षण न्यायाधिकरणांना कागदपत्रांचे पुनरावलोकन करण्याचे आदेश दिले आहेत. **‘कोणतीही शंका दूर करण्यासाठी, न्यायिक अधिकाऱ्यांनी दिलेल्या कारणांसहित संपूर्ण कागदोपत्री प्रक्रियेचा फेरविचार करावा, अशी आम्ही न्यायाधिकरणांना विनंती केली आहे,’** असे सर्वोच्च न्यायालयाने आपल्या आदेशात म्हटले आहे. तसेच, *‘पक्षांना निष्पक्ष सुनावणी द्यावी, अशीही आम्ही त्यांना विनंती केली आहे,’* असेही त्यात म्हटले आहे.

निवडणूक आयोगाने आज सर्वोच्च न्यायालयाला सांगितले की, पश्चिम बंगालमधील मतदार यादीतून वगळलेल्या लोकांच्या दाव्यांशी आणि आक्षेपांशी संबंधित 59 लाखांहून अधिक प्रकरणांवर न्यायिक अधिकाऱ्यांनी आतापर्यंत निर्णय दिला आहे. सर्व प्रकरणांचा वेळेवर निपटारा सुनिश्चित करण्यासाठी, उर्वरित दावे आणि आक्षेपांवर आज नंतर निर्णय दिला जाईल. उर्वरित मतदारांची पुरवणी यादी आज रात्री प्रसिद्ध केली जाईल, अशी माहिती आयोगाने सर्वोच्च न्यायालयाला दिली. वगळलेल्या 60 लाख मतदारांच्या दाव्यांवर सातत्याने प्रक्रिया सुरू असल्याचे सांगणाऱ्या कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या सरन्यायाधीशांच्या पत्राचा हवाला सर्वोच्च न्यायालयाने दिला. सर्वोच्च न्यायालयाने असेही म्हटले आहे की मालदा जिल्ह्यात अंदाजे 800,000 दावे निकाली काढण्यात आले आहेत. न्यायालयाने या प्रगतीवर समाधान व्यक्त केले आणि सांगितले की उर्वरित प्रकरणे लवकरच निकाली काढली पाहिजेत. काही काळापूर्वी मालदामधील आंदोलनादरम्यान न्यायाधीशांना घेराव घालण्यात आला होता. मुख्यमंत्री ममता बॅनर्जी यांच्या वकिलांनी न्यायालयाला काय सांगितले? मुख्यमंत्री ममता बॅनर्जी यांच्या वकिलांनी सर्वोच्च न्यायालयाला सांगितले की, वगळलेल्या मतदारांविरुद्धच्या अपीलांवर सुनावणी करण्यासाठी स्थापन केलेले 19 न्यायाधिकरण अद्याप कार्यान्वित झालेले नाहीत. सरन्यायाधीश सूर्यकांत म्हणाले की, असे वातावरण निर्माण केले पाहिजे जेणेकरून न्यायाधिकरणांना त्यांचे निर्णय जलदगतीने देता येतील. सर्वोच्च न्यायालयाने इशारा दिला आहे की, जर राज्य यंत्रणा काम करण्यास अपयशी ठरली, तर काय करता येईल हे पाहिले जाईल. न्यायालयीन अधिकाऱ्यांच्या सुरक्षेच्या दृष्टीने न्यायालयाने हे निरीक्षण नोंदवले. सर्वोच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, मागील घटनांच्या पार्श्वभूमीवर पश्चिम बंगालमधून केंद्रीय सैन्य मागे घेतले जाणार नाही. न्यायाधिकरणाकडे येणाऱ्या अपीलांवर कार्यवाही करण्याची प्रक्रिया निश्चित करण्यासाठी कलकत्ता उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशांना तीन न्यायाधीशांची समिती स्थापन करण्याचे निर्देश सर्वोच्च न्यायालयाने दिले.

महत्त्वाच्या बातम्या

इराणवर हल्ला करण्याची वेळ निश्चित ...

नवी दिल्ली : अमेरिका आणि इराण यांच्यातील तणाव वाढतच चालला आहे. दरम्यान, अमेरिकेचे अध्यक्ष डोनाल्ड ट्रम्प यांनी इराणला दिलेली मुदत पुन्हा एकदा वाढवली आहे. ट्रम्प यांनी स्पष्टपणे म्हटले आहे की, जर इराणने लवकरच होर्मुझची सामुद्रधुनी उघडली नाही आणि तडजोड केली नाही, तर त्याला गंभीर परिणामांना सामोरे जावे लागेल.

पाच राज्यांमध्ये विधानसभा निवडणुका

नवी दिल्ली : आसाम, पश्चिम बंगाल, तामिळनाडू, केरळ आणि पुदुचेरी या पाच राज्यांमध्ये विधानसभा निवडणुका जाहीर झाल्या आहेत. कोणता पक्ष कोणत्या मुद्द्यावर प्रचार करत आहे? कोणत्या राज्यात कोणती आघाडी किंवा रणनीती अधिक प्रभावी ठरेल?

महागड्या एलपीजी सिलिंडरमुळे विद्यार्थ्यांचे बजेट कोलमडले

नवी दिल्ली : एलपीजी सिलिंडरच्या वाढत्या किमतींचा परिणाम आता स्पर्धा परीक्षांच्या तयारीसाठी इतर राज्यांतून दिल्लीत आलेल्या विद्यार्थ्यांवर होत आहे. मर्यादित बजेटमध्ये राहणाऱ्या या विद्यार्थ्यांना आता महागडे गॅस सिलिंडर घेणे अवघड जात आहे, शिवाय ते वेळेवर न मिळाल्याने त्यांच्या दैनंदिन जीवनावरही परिणाम होत आहे.

गुगल ट्रेंड्सवर ट्रम्प यांच्या नेतृत्वाविषयीचा प्रश्न

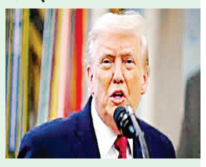

नवी दिल्ली : अमेरिका-इस्त्रायल-इराण युद्धाच्या पार्श्वभूमीवर, जागतिक गूगल ट्रेंड्सवर अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष डोनाल्ड ट्रम्प, त्यांचा कार्यकाळ, पदत्यागाची तारीख आणि अमेरिकेच्या नेतृत्वाचा कालक्रम यांसारख्या विषयांसाठी विक्रमी शोध घेतले जात असून, त्यात एक अभूतपूर्व वाढ नोंदवली गेली आहे. डिजिटल विश्लेषण प्लॅटफॉर्म आणि सार्वजनिक डेटा असे दर्शवतात की, सध्याच्या भू-राजकीय संकटामुळे अमेरिकेचे नेतृत्व किती काळ टिकेल आणि भविष्यातील धोरणांची दिशा काय असेल, याबद्दल लोकांना आश्चर्य वाटू लागले आहे.

बॉम्बने दिल्ली आणि मुंबईत दहशत निर्माण करण्याचा कट

नवी दिल्ली : दिल्ली आणि मुंबईवर खेळण्यातील बॉम्बने हल्ला करण्याचा कट रचणाऱ्या दोन संशयित दहशतवाद्यांना पोलिसांच्या विशेष पथकाने अटक केली आहे. आयएसआयएसशी संबंधित असलेले मोसाब अहमद आणि मोहम्मद हमद कालरा या संशयितांना महाराष्ट्रातील कल्याण आणि कुर्ला येथे अटक करण्यात आली. मुंबईत राहणारे हे दोघेही पाकिस्तानी दहशतवादी संघटना जैश-ए-मोहम्मदच्या एका हँडलरच्या संपर्कात होते. तपास यंत्रणा या प्रकरणाचा तपास करत आहेत.

इराणने प्रस्ताव धुडकावला

ना होर्मुझ खुला करणार, ना 45 दिवसांचा युद्धविराम होणार

नवी दिल्ली : पश्चिम आशियातील संघर्ष थांबवण्यासाठी, पाकिस्तान, इजिप्त आणि तुर्की या देशांनी मध्यस्थी करत अमेरिका आणि इराणला 45 दिवसांच्या तात्पुरत्या युद्धविरामाचा प्रस्ताव दिला होता. मात्र, हा प्रस्ताव धुडकावून लावत इराणने होर्मुझची सामुद्रधुनी खुली करण्यास स्पष्ट शब्दांत नकार दिला आहे. या प्रस्तावासंदर्भात बोलतांना पश्चिम आशियातील दोन अधिकाऱ्यांनी दिलेल्या माहितीनुसार, हा प्रस्ताव इजिप्त, पाकिस्तान आणि तुर्की येथील मध्यस्थांनी तयार केला आहे. हे देश संघर्ष थांबवण्यासाठी प्रयत्न करत आहेत. त्यांच्या मते, या 45 दिवसांच्या कालावधीत दोन्ही देशांना कायमस्वरूपी युद्धविरामासंदर्भात सर्वसमावेशक चर्चा करण्यास पुरेसा वेळ मिळेल. संबंधित अधिकाऱ्यानी म्हटले आहे की, हा प्रस्ताव रविवारी रात्री उशिरा इराणचे परराष्ट्र मंत्री अब्बास अराघची आणि मध्यपूर्वेतील अमेरिकेचे राजदूत स्टीव्ह विटकॉफ यांना पाठवण्यात आला. मात्र यावर अमेरिकेची प्रतिक्रिया आलेली नाही. तसेच, रॉयटर्सने दिलेल्या वृत्तानुसार, इराणने होर्मुझ खुली करण्यास आणि 45 दिवसांच्या अस्थायी युद्धविरामाला नकार दिला आहे.

युद्धविरामाच्या अटी

- पहिल्या टप्प्यात 45 दिवसांच्या युद्धविरामाचा प्रस्ताव आहे, या कालावोधीत कायमस्वरूपी शांतता करारावर वाटाघाटी. वाटाघाटींसाठी अधिक वेळ लागल्यास हा युद्धविराम वाढवला जाऊ शकतो, असे म्हणण्यात आले होते.
- दुसऱ्या टप्प्यात युद्ध संपवण्यासाठी अंतिम करार केला जाईल. सूत्रांच्या मते, अंतिम करार झाल्यानंतरच होर्मुझची सामुद्रधुनी पूर्णपणे खुली करणे आणि इराणकडील उच्च-समृद्ध युरेनियमवर तोडगा काढणे, जसे की ते देशाबाहेर पाठवणे किंवा त्याचे प्रमाण कमी करणे.

‘एनडीपी आय केअर’ सुपरस्पेशालिटी नेत्र केंद्राचे नागपुरात उद्घाटन

नागपूर : शहरातील आरोग्य सेवेला नवी दिशा देणाऱ्या ‘एनडीपी आय केअर’ या अत्याधुनिक सुपर स्पेशालिटी नेत्र केंद्राचे उद्घाटन अजनी चौक येथील ग्रीनलाईन मेडस्पेस बिल्डिंगच्या चौथ्या मजल्यावर मोठ्या उत्साहात संपन्न झाले. या केंद्राचे लोकार्पण डॉ. चन्द्रशेखर मेश्राम यांच्या हस्ते करण्यात आले.

यावेळी बोलताना डॉ. मेश्राम यांनी सांगितले की, ‘एनडीपी आय केअर’ सारख्या अत्याधुनिक नेत्रसेवा केंद्रामुळे नागपूरच्या आरोग्य सुविधांमध्ये महत्वपूर्ण भर पडणार आहे. येथील आधुनिक तंत्रज्ञान आणि अनुभवी डॉक्टरांच्या सेवेमुळे रुग्णांना दर्जेदार आणि विश्वासार्ह उपचार मिळतील, असा विश्वास त्यांनी व्यक्त केला.

या केंद्राचे संस्थापक डॉ. एन.डी. पाटील हे मागील 35 वर्षांपासून नेत्ररोग तज्ञ म्हणून कार्यरत असून नागपूरसह मध्य प्रदेशातही त्यांची ख्याती आहे. रामदासपेठ येथील निती गौरव कॉम्प्लेक्समध्ये त्यांचे क्लिनिक असून त्यांनी हजारो रुग्णांवर यशस्वी उपचार केले आहेत. ते AIIMS Delhi चे माजी विद्यार्थी असून लंडन येथील इंटरनॅशनल सेंटर फॉर आय हेल्थमधून त्यांनी विशेष प्रशिक्षण घेतले आहे. मोतीबिंदू आणि काचबिंदू उपचारातील ते तज्ज्ञ म्हणून ओळखले जातात.

त्यांच्यासोबत त्यांचे सुपुत्र डॉ. गौरव पाटील हे देखील सेवा देत असून त्यांनी हैदराबाद येथील L V Prasad Eye Institute मधून नेत्र कर्करोग आणि अश्रूवाहिनी प्रक्रियेचे विशेष प्रशिक्षण घेतले आहे. त्यांनी आतापर्यंत एक हजाराहून अधिक मोतीबिंदू शस्त्रक्रिया यशस्वीरीत्या पूर्ण केल्या आहेत. ‘एनडीपी आय केअर’ मध्ये मोतीबिंदू, काचबिंदू, नेत्र कर्करोग, अश्रूवाहिनी विकार तसेच फेशियल प्लास्टिक सर्जरीसारख्या अत्याधुनिक उपचार सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येणार आहेत. सर्वसामान्य नागरिकांना परवडणाऱ्या दरात दर्जेदार सेवा देण्याचा या केंद्राचा उद्देश आहे. याप्रसंगी शहरातील वैद्यकीय क्षेत्रातील अनेक नामांकित डॉक्टर, मान्यवर आणि नागरिक मोठ्या संख्येने उपस्थित होते. डॉ. एन.डी. पाटील यांच्या सहचारिणी डॉ. रेखा पाटील (IGMC) तसेच सून डॉ. पूजा राऊत पाटील या देखील वैद्यकीय सेवेत कार्यरत असून संपूर्ण पाटील कुटुंबाचे योगदान उल्लेखनीय आहे. कार्यक्रमाच्या यशस्वी आयोजनाबद्दल सर्वांनी समाधान व्यक्त केले असून, नागपूरकरांच्या आरोग्य सेवेत या नवीन केंद्रामुळे निश्चितच मोठी मदत होणार असल्याचे मत व्यक्त केले.

केंद्रीय गृह सचिवांना मंगळवारी न्यायालयात हजर राहण्याचे आदेश

नवी दिल्ली : पोलीस ठाण्यांमध्ये सीसीटीव्ही कॅमेरे बसवण्याच्या योजनेची योग्य अंमलबजावणी सुनिश्चित करण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयाने केंद्रीय गृह सचिवांना मंगळवारी न्यायालयात हजर राहण्याचे आदेश दिले आहेत. न्या. विक्रम नाथ आणि संदीप मेहता यांच्या खंडपीठाने आज हा आदेश जारी केला. पोलीस ठाण्यांमध्ये सीसीटीव्ही कॅमेऱ्यांच्या कमतरतेसंदर्भात दाखल केलेल्या एका स्वयंप्रेरित खटल्याची सुनावणी न्यायालय करत होते. ज्यात म्हटले होते की सुरक्षेच्या कारणास्तव एका चिनी कंपनीने बनवलेले सीसीटीव्ही कॅमेरे अनेक ठिकाणांहून हटवले जात आहेत. अहवालाचा हवाला देत न्या. मेहता म्हणाले की, शेजारील देशातून आयात केलेले कॅमेरे डेटाचे रेकॉर्डिंग करून त्या देशाला पाठवत असल्यामुळे ते हटवण्याचे निर्देश सरकारनेच दिले होते. कॅमेरे हटवण्यासाठी सरकारने विशिष्ट सूचना जारी केल्या होत्या, असे खंडपीठाने नमूद केले. केंद्र सरकारचे प्रतिनिधित्व करणारे अतिरिक्त सॉलिसिटर जनरल राजा ठाकरे म्हणाले की, या संदर्भात अद्याप कोणताही औपचारिक आदेश पारित करण्यात आलेला नाही.

उन्नाव बलात्कार प्रकरणात मे महिन्याच्या पहिल्या आठवड्यात सुनावणी

नवी दिल्ली : उन्नाव बलात्कार प्रकरणात भाजपचे माजी आमदार कुलदीप सिंह सेंगर यांच्या अडचणी वाढत असल्याचे दिसत आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने सोमवारी या प्रकरणाची सुनावणी तहकूब केली असून, आता त्यावर मे महिन्याच्या पहिल्या आठवड्यात सुनावणी होईल. सेंगर यांच्या जन्मठेपेच्या शिक्षेला स्थगिती देणाऱ्या दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाला आव्हान देणाऱ्या केंद्रीय अन्वेषण ब्युरोने दाखल केलेल्या याचिकेवर ही सुनावणी होणार होती. सरन्यायाधीश आणि न्या. जॉयमाल्य बागची यांच्या खंडपीठाने स्पष्ट केले की, सध्या नऊ न्यायाधीशांचे खंडपीठ शबरीमला प्रकरणाची सुनावणी करत आहे. ते काम पूर्ण झाल्यावरच या प्रकरणाची सुनावणी होईल. सेंगरचे वकील, मुकुल रोहतगी यांनी न्यायालयात युक्तिवाद केला की, पीडितेच्या वडिलांच्या मृत्यू प्रकरणात त्यांच्या अशिलालाही 10 वर्षांच्या तुरुंगवासाची शिक्षा सुनावण्यात आली आहे. ते म्हणाले की, सेंगरची 10 वर्षांची शिक्षा लवकरच संपणार असून त्याने आधीच 7 वर्षे आणि 5 महिने तुरुंगात घालवले आहेत.

डॉ. मेनका गुरुस्वामी देशाच्या पहिल्या LGBTQ खासदार बनल्या

नवी दिल्ली : आज भारतीय संसदीय इतिहासात एका नव्या अध्यायाची भर पडली. राज्यसभेचे अध्यक्ष सी.पी. राधाकृष्णन यांनी आज राज्यसभेच्या सभागृहात 19 नवनिर्वाचित आणि पुनर्निर्वाचित सदस्यांना पद आणि गोपनीयतेची शपथ दिली. या शपथविधी सोहळ्याचे मुख्य आकर्षण म्हणजे प्रसिद्ध घटनात्मक वकील डॉ. मेनका गुरुस्वामी, ज्यांनी पश्चिम बंगालमधून तृणमूल काँग्रेसच्या खासदार म्हणून शपथ घेतली. मेनका गुरुस्वामी या देशातील पहिल्या खासदार आहेत, ज्यांनी स्वतःला क्विअर (LGBTQ+) व्यक्ती म्हणून जाहीरपणे ओळखले आहे.

कायदेशीर लढाईपासून ते संसदेपर्यंत, 51 वर्षीय डॉ. मेनका गुरुस्वामी यांचा राज्यसभेतील प्रवेश सामाजिक आणि राजकीय दृष्ट्या महत्त्वपूर्ण मानला जातो.

ऑक्सफर्ड आणि हार्वर्डसारख्या संस्थांमध्ये शिक्षण घेतलेल्या गुरुस्वामी, 2018 मधील त्यांच्या ऐतिहासिक कायदेशीर विजयासाठी ओळखल्या जातात, ज्यामध्ये त्यांनी सर्वोच्च न्यायालयात कलम 377 विरुद्ध लढा दिला आणि समलैंगिकता गुन्हा नसल्याचे सिद्ध केले. संसदेत घटनात्मक मूल्ये आणि नागरी हक्कांचा आवाज अधिक बुलंद करण्याच्या आपल्या धोरणाचा भाग म्हणून टीएमसीने त्यांना राज्यसभेत पाठवले आहे. शपथ घेतल्यानंतर, गुरुस्वामी यांनी समानता आणि भेदभावरहिततेच्या संविधानाच्या मूल्यांना पुढे नेण्याचा पुनरुच्चार केला.

या 19 खासदारांनी घेतली शपथविधी

समारंभात एकूण 19 सदस्यांनी शपथ घेतली, ज्यात राजकीय दिग्गज आणि नवीन चेहरे यांचा समावेश होता. शपथ घेतलेल्या सदस्यांमध्ये श्री रामदास बंधू आठवले, श्रीमती. माया चिंतामण इवनाते, श्री शरदचंद्र पवार, श्री रामराव सखाराम वडकुते, डॉ ज्योती नागनाथ वाघमारे, श्री ख्रिस्तोफर मणिकम, डॉ. अंबुमणी रामदास, श्री कॉन्स्टंटाईन रवींद्रन, श्री एल.के. सुधीश, डॉ. एम. थंबीदुराई, श्री तिरुची शिवा, श्री बाबुल सुप्रिया बराल, डॉ. मेनका गुरुस्वामी, श्री राजीव कुमार, सुश्री रुक्मिणी मल्लिक (कोयल मल्लिक), श्री बिस्वजित सिन्हा, श्री संतरुत मिश्रा, श्री दिलीप कुमार रे आणि श्री मनमोहन समल.

“ स्वतःवर विश्वास ठेवा. ”

बहुजन सौरभ **संपादकीय**

सत्तेच्या राजकारणात हरवलेला महाराष्ट्र

महाराष्ट्राच्या राजकारणाकडे आज ज्या नजरेने पाहावे लागते, ती नजर अभिमानाची नाही तर चिंतेची आहे. ज्या राज्याने विचार, प्रगल्भता आणि सामाजिक परिवर्तनाचा वारसा जपला, त्या राज्यात आज सत्तेच्या हव्यासाने मूल्यांचा अक्षरशः लिलाव सुरू आहे. राजकारण हे समाजकारणाचे साधन राहिले नाही, तर ते केवळ सत्तेची बाजारपेठ बनले आहे, जिथे विचार, तत्त्वे आणि जनहित यांना किंमतच उरलेली नाही. आजची परिस्थिती पाहिली तर एक गोष्ट स्पष्ट दिसते, पक्ष बदलणे, विचार बदलणे, भूमिका बदलणे हे जणू काही सामान्य झाले आहे. कालपर्यंत ज्या पक्षावर टीका केली, त्याच पक्षासोबत सत्तेसाठी हातमिळवणी करण्यास कोणालाही लाज वाटत नाही. जनतेसमोर मांडलेले विचार, दिलेली आश्वासने आणि घेतलेली भूमिका ही सत्तेच्या समीकरणांसमोर क्षणात बदलली जातात. ही केवळ राजकीय लवचिकता नाही, तर ही जनतेच्या विश्वासाची उघडपणे केलेली फसवणूक आहे. अशा वेळी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शब्द कानात घुमतात, ‘राजकारण हे समाजकारणाशिवाय निरर्थक आहे.’ परंतु आजच्या महाराष्ट्रात राजकारण समाजकारणासाठी नाही, तर सत्तेच्या सुखासाठी केले जात आहे. जनतेच्या प्रश्नांवर चर्चा करण्यापेक्षा सत्तेच्या खुर्चीसाठी सुरू असलेली धावपळच जास्त दिसते. शेतकरी आत्महत्या करतोय, तरुण बेरोजगारीने त्रस्त आहे, महागाईने सामान्य माणसाचे जगणे कठीण झाले आहे, पण या प्रश्नांवर ठोस उपाययोजना करण्याऐवजी राजकीय नेते एकमेकांवर आरोप-प्रत्यारोप करण्यात व्यस्त आहेत. विधानसभेचे अधिवेशन हे जनतेच्या प्रश्नांवर उपाय शोधण्याचे व्यासपीठ असते, परंतु आज ते केवळ राजकीय नाट्याचे रंगमंच बनले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दिलेला इशारा आजही तितकाच लागू आहे, ‘लोकशाही केवळ राजकीय यंत्रणा नाही, ती सामाजिक जीवनपद्धती आहे.’ परंतु आज लोकशाहीचा अर्थ केवळ सत्ता मिळवणे आणि टिकवणे इतकाच उरला आहे. लोकशाहीतील मूल्ये, पारदर्शकता, जबाबदारी, नैतिकता ही शब्दकोशात राहिली आहेत, प्रत्यक्षात नाही. महाराष्ट्राच्या राजकारणात आज सर्वात मोठी समस्या म्हणजे विचारसरणीचा पूर्ण अभाव. पूर्वी राजकारण हे तत्त्वांवर चालायचे. आज ते व्यवहारावर चालते. विचारांऐवजी आकडे महत्त्वाचे झाले आहेत. किती आमदार, किती जागा, किती सत्ता. यामध्ये समाजाचा, जनतेचा आणि त्यांच्या भविष्यातील विकासाचा विचार कुठेच दिसत नाही. राजकीय पक्षांनी स्वतःचे तत्त्वज्ञान विसरले आहे. कार्यकर्त्यांना विचारांची शिकवण दिली जात नाही, तर सत्तेच्या समीकरणांमध्ये कसे बसायचे हे शिकवले जाते. त्यामुळे राजकारणात मूल्याधिष्ठित नेतृत्व तयार होत नाही. जे तयार होते ते सत्तेसाठी कोणत्याही मर्यादा ओलांडण्यास तयार असते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्पष्टपणे सांगितले होते, ‘जोपर्यंत सामाजिक आणि आर्थिक समता येत नाही, तोपर्यंत लोकशाही टिकणार नाही.’ आज महाराष्ट्रात सामाजिक आणि आर्थिक विषमता वाढत आहे. एकीकडे संपत्तीचा साठा वाढतोय, तर दुसरीकडे सामान्य माणूस रोजच्या गरजांसाठी संघर्ष करतोय. या विषमतेवर उपाय शोधण्याऐवजी राजकारण सत्तेच्या खेळात अडकले आहे. या परिस्थितीत सर्वात मोठा प्रश्न उभा राहतो, जनतेचा विश्वास कोण जिंकणार? कारण आज जनता फसवली गेल्याची भावना व्यक्त करते आहे. निवडणुकीपूर्वी दिलेली आश्वासने आणि निवडणुकीनंतरची कृती यात प्रचंड दरी आहे. ही दरी भरून काढण्याची जबाबदारी कोण घेणार? माध्यमांची भूमिकाही येथे प्रश्नांकित होते. काही माध्यमे सत्ताधाऱ्यांच्या जवळ जात आहेत, तर काही विरोधकांच्या बाजूने उभी राहतात. निष्पक्ष आणि निर्भीड पत्रकारिता कमी होत चालली आहे. लोकशाही टिकवण्यासाठी माध्यमांनी सत्तेला प्रश्न विचारणे आवश्यक आहे, परंतु तेच कमी होताना दिसते. नागरिकांचीदेखील जबाबदारी कमी नाही. फक्त मतदान करून आपले कर्तव्य संपत नाही. चुकीच्या गोष्टींविरुद्ध आवाज उठवणे, योग्य नेते निवडणे आणि जागरूक राहणे हेही तितकेच महत्त्वाचे आहे. लोकशाही ही केवळ नेत्यांची नसून ती जनतेचीही आहे. आज महाराष्ट्र एका वळणावर उभा आहे. हा वळण निर्णायक आहे, आपण सत्तेच्या राजकारणाला मान्यता देणार का, की मूल्याधिष्ठित, जनहितकारी राजकारणाची मागणी करणार? हा प्रश्न प्रत्येक नागरिकाने स्वतःला विचारण्याची वेळ आली आहे. शेवटी, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचेच शब्द पुन्हा आठवतात, ‘स्वातंत्र्य टिकवायचे असेल, तर सतत जागरूक राहावे लागते.’ महाराष्ट्राच्या जनतेने आता जागे होण्याची गरज आहे. सत्तेच्या खेळात अडकलेल्या राजकारणाला प्रश्न विचारण्याची वेळ आली आहे. अन्यथा लोकशाही ही केवळ नावापुरती राहील आणि महाराष्ट्राचा प्रगत वारसा धोक्यात येईल. हे केवळ राजकारण्यांचे अपयश नाही, तर समाजाच्या सामूहिक निष्क्रियतेचेही द्योतक आहे. जर आपण बदल घडवला नाही, तर परिस्थिती अधिक गंभीर होईल आणि मग इतिहास आपल्यालाच प्रश्न विचारेल, ‘तुम्ही तेव्हा काय करत होतात?’ ■■

आंबेडकरवादी चळवळीचा पुनर्विचार

भीम जयंती उत्सवाकडून परिवर्तनाकडे

अलिकडच्या वर्षांत आंबेडकरी समाजात एक आश्वासक पण तितकाच अस्वस्थ करणारा मंथनाचा प्रवाह सुरू झाला आहे. भीम जयंती साजरी करण्याच्या रूढ पद्धतींवर आता समाजातच टीकात्मक विचार होऊ लागला आहे. ज्या उत्सवाकडे आपण आजवर केवळ अभिमान, अस्मिता आणि संघर्षाची अभिव्यक्ती म्हणून पाहिले, त्याकडे आता व्यावहारिक आणि आत्मपरीक्षणात्मक नजरेतून पाहण्याची वेळ आली आहे. संपूर्ण महाराष्ट्रात दरवर्षी भव्य मिरवणुका, अवाढव्य मंच, झगमगाटी सजावट, कानठळ्या बसवणारी ध्वनी यंत्रणा आणि शक्तीप्रदर्शनासाठी होणाऱ्या जाहीर सभांच्या आयोजनात समाजाचा प्रचंड पैसा, वेळ आणि मानवी श्रम खर्ची पडतात. मान्य आहे की, हे उत्सव सामाजिक चेतना जागवण्यासाठी आणि भावनिक एकात्मतेसाठी मोलाची भूमिका बजावतात, पण तरीही एक महत्त्वाचा आणि अस्वस्थ करणारा प्रश्न आपल्याला विचारलाच पाहिजे. महाराष्ट्रभर होणाऱ्या या कोट्यवधींच्या खर्चातून समाजाच्या हाती दीर्घकालीन आणि ठोस असे काय लागते? जेव्हा आपण आपल्या समाजाच्या वर्तमान सामाजिक-आर्थिक वास्तवाकडे पाहतो, तेव्हा हा प्रश्न अधिकच गंभीर बनतो. शतकानुशतके सामाजिक आणि आर्थिक वंचनेचे चटके सोसणाऱ्या अनुसूचित जातींना संविधानातील आरक्षणामुळे प्रगतीची दारे उघडली, हे सत्य आहे. या तरतुदींमुळे समाजातील एका वर्गाला स्थिरता आणि प्रतिष्ठा मिळाली असली, तरी ही प्रगती तळागाळापर्यंत झिरपलेली नाही. समाजाचा फार मोठा हिस्सा आजही दारिद्र्य, बेरोजगारी, निकृष्ट शिक्षण आणि विकासाच्या संधींपासून कोसो दूर आहे. अशा भिषण परिस्थितीत, केवळ वार्षिक उत्सवांवर कोट्यवधी रुपयांची उधळण करणे, हे केवळ अतिशयोक्तीपूर्ण नाही तर समाजाच्या मूळ गरजांशी केलेली एक प्रकारे क्रूर थट्टा आहे. दशकांपासून दीक्षाभूमी, चैत्यभूमी आणि भीमा कोरेगाव यांसारख्या क्रांतीस्थळांवर लाखांच्या संख्येने भीमसागर लोटतो. हे मेळावे संघर्षाचा संकल्प आणि अस्मितेची धार तीव्र करतात, यात शंकाच नाही. पण प्रश्न हा आहे की, दरवर्षी होणाऱ्या या लाखोंच्या जनसमुदायाचे रूपांतर आपण एका शिस्तबद्ध संघटनात्मक ताकदीत का करू शकलो नाही? आजची आंबेडकरी चळवळ विखुरलेली आणि दिशाहीन वाटते आहे. चळवळीत एका सुसंगत अजेंड्याचा आणि कृती कार्यक्रमाचा अभाव स्पष्टपणे जाणवतो. नागपूर, पुणे, मुंबई, औरंगाबादसारख्या मोठ्या शहरांपासून ते अगदी तालुक्यांपर्यंत वर्षभर शेकडो कार्यक्रम, परिषदा आणि उपक्रम आयोजित केले जातात;

पण हे कार्यक्रम आयोजित करणाऱ्या संघटना आणि संस्थांमध्ये आपापसात कसलाही समन्वय नसतो. प्रत्येक जण आपापली डफली आणि आपापला राग आळवत असतो, ज्यामुळे या कार्यक्रमांचा कोणताही दृश्य किंवा मोजता येईल असा ठोस दीर्घकालीन परिणाम समाजावर दिसून येत नाही. चळवळीतील सर्वात चिंतेची बाब म्हणजे आपली वाटचाल ‘वैचारिक सखोलते’ कडून ‘भावनिक प्रतिक्रियावादा’कडे होत आहे. जी चळवळ कधीकाळी तर्कनिष्ठ विचार, संविधानिक मूल्ये आणि बौद्धिक मंथनावर उभी होती, ती आता केवळ बाह्य घटनांना आणि चिथावणीखोर वक्तव्यांना ‘रिॲक्ट’ होणारी चळवळ बनली आहे. उदाहरणच घ्यायचे झाले तर, शरद पोंक्षेसारख्या एखाद्या क्षुल्लक कलाकाराने मनुस्मृतीबद्दल काहीतरी बरळावे आणि आपले मोठे नेते त्याला उत्तरे देत बसावे! असे करून आपण पोंक्षेसारख्या नगण्य माणसाला अनाठायी महत्त्व देऊन मोठे करत आहोत, याचे भानही आपल्याला उरलेले नाही. दुसरे उदाहरण म्हणजे, कोणा तरी भोंदू बाबाने दुसऱ्या भोंदु बाबा खरात प्रकरणात जातीचा उल्लेख करतो आणि आमची सारी शक्ती त्याला प्रत्युत्तर देण्यात खर्च करतो. हे का घडते? कारण आपल्या सामाजिक आणि राजकीय संघटनांकडे स्वतःचा असा कोणताही ठोस ‘सामाजिक-राजकीय अजेंडा’ शिल्लक राहिलेला नाही. कार्यक्रमच नसल्यामुळे नेत्यांकडे आणि कार्यकर्त्यांकडे ‘फावला वेळ’ प्रचंड आहे. म्हणूनच आपण केवळ दुसऱ्यांनी पेरलेल्या कथनांना (Narratives) प्रतिसाद देण्यात अडकलो आहोत. या ‘प्रतिक्रियावादी’ भूमिकेमुळे ऊर्जेचा अपव्यय होतोय. कामे खूप होतायत, पण त्यांना दिशा नसल्यामुळे ती वाळवंटातील पावसासारखी निष्फळ ठरत आहेत. या ठिकाणी आर.एस.एस. आणि भाजपसारख्या शक्तींशी तुलना करणे अपरिहार्य आहे. त्यांची सत्तेपर्यंतची वाटचाल केवळ उत्सवांच्या प्रदर्शनातून झालेली नाही, तर ती दशकांच्या शिस्तबद्ध संघटन, दीर्घकालीन नियोजन आणि वैचारिक उद्दिष्टांच्या सातत्यपूर्ण अंमलबजावणीतून झाली आहे. त्यांनी केडर विकास आणि तळागाळातील विस्तारासाठी आपली शक्ती खर्च केली. हा त्यांच्या विचारधारेचा पुरस्कार नाही, तर त्यांच्या कार्यपद्धतीचा अभ्यास आहे. याउलट आपण केवळ महापुरुषांचा गौरव करण्यात अडकलो आहोत. महापुरुषांचे विचार जमिनीवर राबवण्यासाठी आणि त्यांनी दाखवलेला मार्ग कृतीत उतरवण्यासाठी आपण कोणतीही सक्षम यंत्रणा उभी करू शकलो नाही, हे आपले मोठे अपयश आहे. आता गरज उत्सवांचा त्याग करण्याची नाही, तर उत्सवांचे स्वरूप आणि उद्दिष्ट बदलण्याची आहे. भीम जयंती म्हणजे केवळ मिरवणुका आणि घोषणांचे तात्पुरते शक्तीप्रदर्शन नसावे; तिचे रूपांतर सामुदायिक विकासाच्या प्रक्रियेत झाले पाहिजे.

जयंत एस. रामटेके
मो. 97736 90698

सजावटीवर उडणारा पैसा शिक्षण, कौशल्य विकास आणि उद्योजकतेसाठी वळवला पाहिजे. जयंती उत्सवांच्या निमित्ताने शिष्यवृत्ती, करिअर मार्गदर्शन, अभ्यास मंडळे आणि धोरणात्मक चर्चांना प्राधान्य दिले पाहिजे. उत्सवाचे लक्ष्य ‘प्रतिकात्मकते’कडून ‘धोरणात्मक परिवर्तना’कडे वळले पाहिजे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा वारसा हा महापुरुषांच्या कर्मकांडात्मक उदात्तीकरणाचा कधीच नव्हता. तो तर शिक्षण, संघटन आणि सन्मानासाठी केलेल्या जाणीवपूर्वक संघर्षाचा होता. जर आपण महापुरुषांच्या विचारांची आणि विचारधारेची अंमलबजावणी करण्याऐवजी केवळ उत्सवांनाच कवटाळून बसलो, तर आपण डॉ. बाबासाहेबांच्या मूळ विचारांपासून दूर जाऊ. डॉ. बाबासाहेबांना खरे अभिवादन हे उत्सवाच्या भव्यतेत नाही, तर त्यांचे विचार किती गांभीर्याने अंमलात आणले जातात, यात आहे. समाजात सुरू असलेले हे आत्मचिंतन म्हणजे भविष्यातील एका नव्या पहाटेचे लक्षण आहे.

भूतकाळाचा रास्त अभिमान बाळगतानाच भविष्याची स्पष्ट दृष्टी (Vision) असणे ही काळाची गरज आहे. आंबेडकरी चळवळ आज अशा वळणावर उभी आहे, जिथे तिला निवडावे लागेल, केवळ ‘प्रतिकात्मक’ राहायचे की ‘परिणामकारक’ बनायचे? हा प्रश्न केवळ भीम जयंती साजरी करण्याचा नाही, तर हा प्रश्न या चळवळीच्या अस्तित्वाचा आणि भविष्यातील दिशेचा आहे. उत्सवाकडून परिवर्तनाकडे जाणे, हे आता केवळ आवाहन नाही तर ते अनिवार्य कर्तव्य आहे. यासाठी सध्याच्या पद्धतींवर फक्त टीका न करता, आपल्याला पुढील 25 वर्षांसाठी एक स्पष्ट ‘जाहीरनामा’ मांडावा लागेल. असा जाहीरनामा जो डॉ. बाबासाहेबांच्या दलित-बहुजन विकासाचा अपूर्ण राहिलेला अजेंडा पूर्ण करेल आणि समाजाची शक्ती ठोस क्रांतीसाठी वळवेल! ■■

भविष्य पाहणाऱ्या भोंदू बाबा अशोक खरातचे भविष्य अंधारात

श्रद्धा आणि अंधश्रद्धा यात फरक आहे. अनेक भोंदू बाबांनी दैवी शक्ती असल्याचे लोकांना सांगून आर्थिक आणि शाररिक शोषण केल्याचे आपल्याला जाणवेल, मग त्यात आसाराम बापू असेल या राम रहीम असेल या अन्य कोणी आणि अलीकडील अशोक खरात कॅप्टन भविष्यवाणी सांगणारा, नाशिक मधील मांत्रिक बाबा असेल अशी माणसे आजही लोकांची फसवणूक करीत असल्याचे भारतीय समाजात आपल्याला दिसतील. भारतीय संविधानातील कलम 51 प्रमाणे आम्ही वैज्ञानिक दृष्टीकोण जोपासला पाहिजे. असे असतांना आजही अनेक मोठी नेते या तांत्रिक, मांत्रिक यांच्या मागे लागतात. हे आमच्या देशाचे दुर्दैव म्हणावे लागेल. मग त्यात महाराष्ट्र राज्याचे माजी मुख्यमंत्री आणि हल्ली उपमुख्यमंत्री असलेले एकनाथ शिंदेजी असतील या महाराष्ट्र राज्याच्या महिला आयोगाच्या अध्यक्षा रुपाली चाकणकर या त्याकडे जाणाऱ्या असतील, त्या कशासाठी गेल्यात त्याचे त्यांना माहित, पण त्या अशोक खरात निर्मित संस्थेच्या सदस्य असल्याचे समजते. त्या अनेक ठिकाणी भाषणातून महिलांना सांगतात, त्यांना संविधान वाचायला द्या, म्हणजे त्यांना आपला, अधिकार, हक्क, आणि कर्तव्य याची जाणीव होऊन त्या अन्यायाच्या विरोधात संघर्ष करण्यासाठी सज्ज होतील. असे सांगणाऱ्या त्या मांत्रिक, तांत्रिक, भविष्य सांगणाऱ्या, भविष्यात कलाटणी देण्यासाठी तंत्र, मंत्राच्या मागे कशा गेल्यात हे न समजणारे कोडे आहे. 58 विडिओ पोलीस तपासात सापडले, हा प्रकार अत्यंत घृणास्पद असून मानव जातीला कलंकित करणारा आहे. महाराष्ट्राची प्रतिमा मलीन करणारा हा प्रकार आहे. अनेक नेते त्याच्या भेटीला जात असतांना त्याना हे कळू नये, किंवा दिसू नये हे समजणे अतिशय कठीण झाले आहे. अलीकडे महाराष्ट्रमध्ये असणाऱ्या सर्व बाबाच्या आश्रमाची चौकशी पोलीस प्रशासनानी केली पाहिजे. आपल्या महाराष्ट्रमध्ये पोलीस विभाग आहे. सीआयडी विभाग आहे आणि मुकबीर म्हणजे गुप्त माहिती देणारे असतांना आजपर्यंत ही बाब कोणाच्याही नजरेस आजपर्यंत आली नाही. म्हणजे आपल्या पोलीस विभागाची किती करडी नजर असेल, या संदर्भात न बोललेले बरे, कदाचित मोठे नेते त्या ठिकाणी वारंवार जात असल्यामुळे त्या पोलीस विभागातील काही लोकांनी कानडोळा तर केला नसेल ना, अशीही शंका आल्यावाचून लोकांना राहत नाही. पोलीस प्रशासनाने राजकीय दबावाखाली येऊन काम करू नये. घटनेप्रमाणे, कायद्याप्रमाणे काम करावे, कायद्यासमोर सर्व समान आहे. असे समजले तर कोणताही भोंदू बाबा, मंत्र, तंत्र करणारा, लोकांना फसविण्याची हिंमत करणार नाही. पोलीस विभागात चांगलेपण अधिकारी असतात, त्याचे भारतीय समाज हा अंतःकरणपूर्वक स्वागत करतो. दि. 20 मार्चला महिला आयोगाच्या अध्यक्षा रुपाली चाकणकर यांनी राजीनामा दिल्याचे पत्र दिसत आहे. महाराष्ट्र राज्याचे मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी राजीनामा देण्यासाठी त्या समंधाने रुपाली चाकणकर यांना सांगितले असावे असेही बोलले जाते. त्यांनी महाराष्ट्र राज्याच्या उपमुख्यमंत्री सुमित्रा अजित पवार यांच्याकडेही राजीनामा सुपुर्द केला असल्याचे फोटोत दिसत आहे. ॲड. रुपाली ठोंबरे, शिवसेना (ऊबाठा) च्या उपनेत्या सुषमा अंधारे या तर रुपाली चाकणकर यांना अटक करा म्हणून कसून भिडल्या आहे. खरेतर एखादी जबाबदार व्यक्ती अनेक वर्षापासून त्याच्या सानिध्यात असते आणि त्यांना महिलांचे लैंगिक शोषण होत आहे. त्या ठिकाणी तंत्र, मंत्र, अनेक पूजा पाठ केल्या जाते, या संदर्भात माहिती नाही असे म्हणणे आणि ते माझे आध्यात्मिक गुरु आहे असेही म्हणणे म्हणजे नेमके काय? रुपाली चाकणकर यांना सांगायचे आहे. हे न समजणारे कोडे आहे. दोनशे कोटीची माया अशोक खरातकडे असल्याचे बोलले जाते. अनेक नेत्यासोबत त्याचे फोटो आहेत, व्हिडीओ आहेत हे सगळे आता लपून राहिलेले नाही.

अविनाश टिपले
मो. 9970917389

भोंदू बाबा कॅप्टन अशोक खरात हा खरेच लोकांवर भुरळ पाडणारा, लोकांना आपलेस करून घेणारा, त्यातून लैंगिक शोषण करणारा, ब्लॅकमेल करणारा, कायद्याला पायदळी तुडविणारा, आणि धर्मालाही ग्लानी आणणारा सोबतच महाराष्ट्रला बदनाम करणारा आहे. अशा अनेक भोंदू बाबामुळे अनेकांचे बळी गेलेले आहेत, हत्त्या झालेल्या आहेत, कुटुंबात कलह निर्माण झालेले आहेत. एकंदरीत हा मानव जातीला कलंक लावणारा आहे. त्यामुळे यावर कठोर कार्यवाही झाली पाहिजे अशी मागणी जोर धरू लागली आहे. खरेतर महाराष्ट्रमध्ये अंधश्रद्धा निर्मूलनाचा कायदा आहे. त्याची काटेकोरपणे अंमलबजावणी झाली तर असे तंत्र, मंत्र करणारे भोंदूबाबा लवकरच जेलमध्ये चक्की पिसेल यात तीळमात्र शंका नाही. भारतीय संविधानात कलम 51 मध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोण जोपासायचा आहे. हे शासन, प्रशासन यांचे कर्तव्य आहे. असे स्पष्ट असतांना त्या ठिकाणी काही आमदार, मंत्री किंवा महिला आयोगाच्या अध्यक्षा अशा भोंदू बाबाच्या मागे जात असेल किंवा तो भोंदू बाबा त्यांना फूस लावत असेल तर मग खरच हे लोकांचे कल्याण करणारे प्रतिनिधी असू शकते का? हा प्रश्न आता महाराष्ट्र मधील जनतेच्या समोर उभा राहिला आहे. जर तंत्र, मंत्र यांनी सर्व काही होत असेल तर असे अशोक खरात सारखे मांत्रिक भारताच्या सीमेवर ठेवले तर सुरक्षा रक्षकाची गरज भासणार नाही. खरेतर तंत्र, मंत्र काही नसते, लोकांना भुलथापा देण्याचा, शोषण करण्याचा आणि त्यातून हतास करून पैसा कमविण्याचा, हा प्रकार आहे. रुपाली चाकणकर या महिला आयोगाच्या अध्यक्षा होत्या. पण त्या अशोक खरात यांनी स्थापन केलेल्या संस्थेच्या सदस्यापण आहेत. त्यांचे अनेक फोटोपण आहेत. छत्री पकडून असेल, पूजा करतांना असेल, या केक खायला देतांना असेल हे सर्व त्याचे जवळचे संबंध असल्याचे सांगून जाते. आणि मला माहिती नाही असे पत्रकार परिषद घेऊन सांगणे म्हणजे कुठेतरी दाल मे काला हे असेच महाराष्ट्र मधील जनतेला वाटेल. आपण महिलांना भाषणातून प्रबोधन करतांना सांगता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी संविधान देशाला दिलेले आहे, संविधान वाचा, त्यात तुमच्या हिताचे, संरक्षणाचे सारे उपाय दिलेले आहे. रुपाली चाकणकर आपल्याला महिला आयोगाचे अध्यक्षपद संविधानामुळे मिळाले, आपल्या संविधानात कलम 51 मधील कर्तव्यात सांगितले की, वैज्ञानिक दृष्टीकोण बाळगा, आपण अध्यक्षा असल्यामुळे आपली नजर तीक्ष्ण असायला हवी होती. पण ती लोकांना दिसली नाही. त्यामुळे आपण अशोक खरात या भोंदू बाबा सोबत कदाचित असेलच असेच लोकांना वाटते. पोलीस प्रशासन योग्य तो तपास करेलच. पण सध्यातरी भोंदू बाबा अशोक खरात पोलिसांच्या कचाट्यात सापडला आहे. त्यातून बाहेर पडणे शक्य नाही ही चर्चा जोरात महाराष्ट्रमध्ये दिसते. ‘एकंदरीत भविष्य पाहणाऱ्या भोंदू बाबा अशोक खरातचे भविष्य अंधारात’ पण महिला आयोगाच्या अध्यक्षा रुपाली चाकणकर यांचे भविष्य ही अंधारातच होते. त्यामुळे त्यांना राजीनामा द्यावा लागला, पुढील पोलीस तपासात काय आढळून येईल हे सांगता येत नाही, पण या तंत्र, मंत्राच्या भानगडीत त्यांना पद गमवावे लागले. हे मात्र निश्चित. ■■

कर्करोग (कॅन्सर)

कॅन्सर हा आजार आधुनिक जीवनशैलीची देण आहे. या आजाराबाबत समाजामध्ये खूप भीती आहे. कॅन्सर म्हणजे मृत्यू. असच सर्वसाधारणपणे समजले जाते. रुग्णाला जेव्हा कळते की आपल्याला कॅन्सर झाला आहे त्याचवेळी मृत्यु त्याला डोळ्यासमोर दिसू लागतो आणि यामुळे रुग्ण मनाने खचून जातो आणि आता आपण मरणार आहोत ही भावना वाढीस लागते आणि यामुळेच रुग्ण पूर्णपणे घाबरून जातो. अशावेळी सर्वप्रथम रुग्णाचे समुपदेशन करणे खूप महत्त्वाचे असते. रुग्णांमध्ये सकारात्मक दृष्टिकोन तयार केल्याशिवाय कॅन्सरवर उपचार करणे शक्य होऊ शकत नाही. कॅन्सर हा एक जीवनशैलीजन्य म्हणजे चुकीच्या जीवनशैलीमुळे होणारा आजार आहे आणि या आजाराचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढतच आहे. हा एक गंभीर व जीवघेणा आजार आहे. म्हणून या आजाराची समाजामध्ये जनजागृती करणे आवश्यक आहे.

कॅन्सर म्हणजे काय? : कर्करोग, कर्क म्हणजे खेकडा ज्याप्रमाणे खेकडा एखाद्या वस्तूला एकदा पकडतो आणि ती वस्तू उध्वस्त करतो, त्याचप्रमाणे कॅन्सरच्या पेशी मानवाचे शरीर संपूर्ण उद्ध्वस्त करून टाकते. मानवी शरीर हे पेशीपासून बनलेले आहे. या पेशींची जेव्हा अनियंत्रित वाढ होते यालाच आपण कॅन्सर असे म्हणतो. मानवाच्या शरीरामध्ये पेशीचे विभाजन हे क्रमाक्रमाने होते व नियंत्रित असते. शरीराच्या गरजेनुसार नव्या निर्माण झालेल्या पेशी जुन्या पेशींची जागा घेतात. पेशी विभाजन होण्याची ही एक सामान्य पद्धत आहे. परंतु जेव्हा या पेशींचे विभाजन हे नव्या पेशींची गरज नसतानाही सतत होत राहते. तेव्हा याच अतिरिक्त पेशींची शरीरात गाठ तयार होते आणि यालाच आपण ट्यूमर असे म्हणतो. या गाठीचे दोन प्रकार असतात.

v) Benign tumour (non cancerous tumour) यामध्ये ही गाठ सामान्य असते व ती सहज काढून टाकता येते. तसेच ही गाठ इतर अवयवांमध्ये पसरत नाही व जीवघेणी नसते.

w) Malignant ट्यूमर (cancerous tumour) यालाच आपण मारक गाठी असे म्हणतो. या गाठी ज्या अवयवांमध्ये झाल्या. आहेत तिथून त्या इतर अवयवांमध्येही पसरतात. यामध्ये या पेशींची वाढ झपाट्याने होते. व ही वाढ घातक असते.

कॅन्सर ची लक्षणे:- अचानक वजन कमी होणे, भूक न लागणे, जेवायची इच्छा नसणे, शरीरात अचानक गाठ तयार होणे किंवा एखादी जखम बऱ्याच दिवसापासून बरी न होणे. स्त्रियांमध्ये मासिक पाळी थांबल्यानंतर सुद्धा अचानक खूप रक्तस्त्राव होणे (गर्भाशयाचा कॅन्सर). स्तनामध्ये गाठ येणे (Breast cancer), आवाजात बदल होणे (स्वरयंत्राचा कॅन्सर), अन्न गिळताना सतत आत अडकल्यासारखे वाटणे (अन्ननलिकेचा कॅन्सर), जेवण झाल्यानंतर बऱ्याच वेळा पोट जड झाल्यासारखे वाटणे, ढेकर येणे किंवा उलटी होणे (जठराचा कॅन्सर) तोंडामध्ये एखादा चट्टा किंवा तोंडामध्ये झालेले फोड लवकर बरे न होणे (मुखाचा कर्करोग), लघवीतून किंवा संडासातून अचानक रक्तस्त्राव होणे (मूत्राशय किंवा गुदाशयाचा कॅन्सर). सतत बध्यकोष्टतेचा त्रास होणे यामुळे मोठ्या आतड्याचा कॅन्सर होऊ शकतो. शरीराच्या कोणत्याही अवयवांमधून जसे नाक, हिरड्या, लघवी, शौच किंवा गर्भाशयांमधून अचानक रक्तस्त्राव होणे यामुळे ब्लड कॅन्सर (leukemia) होऊ शकते. काखेमध्ये, जांगे मध्ये, गळ्यात एखादी कडक गाठ येणे. सतत थकवा जाणवणे. शरीरामध्ये कुठल्याही भागात गाठ किंवा सूज येणे.

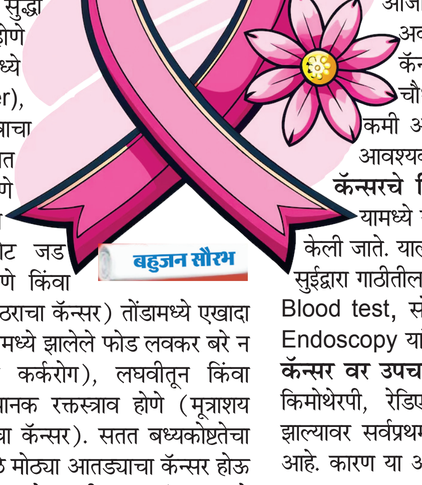

आरोग्यम् सुखसंपदा

डॉ. सूर्यकांता पाटील
मो. 9923338047

कॅन्सर होण्याची कारणे : प्रदूषण, रासायनिक पदार्थांची सतत संपर्कात येणे, कारखान्यामधून निघणारे विषारी वायू यांच्या आसपास राहणाऱ्या व्यक्तींना कॅन्सर होण्याचे प्रमाण जास्त आहे. शरीराच्या एखाद्या जागी सतत घर्षण होणे यामुळे त्वचेचा कॅन्सर होऊ शकतो, जसे की पूर्वी स्त्रिया आणि पुरुष लुगडे किंवा धोतर कमरेभोवती घट्ट बांधत असत. त्यामुळे त्या ठिकाणी त्वचेचे सतत घर्षण झाल्यामुळे कॅन्सर होण्याचे जास्त प्रमाण होते.

किरणोत्सर्गी पदार्थ (radiation) च्या सतत संपर्कात येणे. स्त्रियांमध्ये अधिक प्रमाणात बाळंतपण झाल्यामुळे गर्भाशय मुखाचा कॅन्सर होऊ शकतो. अनुवंशिकता एचपी व्हायरस अँड हिपॅटायटिस बी व्हायरस यामुळे सुद्धा कॅन्सर होऊ शकतो. बीडी - सिगारेट यांच्या अतिसेवनामुळे फुफ्फुसाचा कर्करोग होऊ शकतो. तंबाखू, सुपारी, गुटखा यांच्या अति सेवनामुळे मुखाचा कर्करोग होऊ शकतो. अति मद्य सेवनामुळे यकृताचा कॅन्सर होऊ शकतो. कॅन्सर या आजाराच्या चार अवस्था असतात. पहिल्या दोन अवस्थेमध्ये जर कॅन्सरचे निदान झाले तर तो कॅन्सर लवकर बरा होऊ शकतो. तिसऱ्या आणि चौथ्या अवस्थेमध्ये कॅन्सर बरे होण्याचे प्रमाण कमी असते. म्हणून योग्य वेळात निदान करणे खूप आवश्यक आहे

कॅन्सरचे निदान : सर्वप्रथम गाठीची तपासणी करणे यामध्ये गाठीचा छोटासा तुकडा घेऊन त्याची तपासणी केली जाते. यालाच बायोप्सी असे म्हणतात. FNAC यामध्ये सुईद्वारा गाठीतील द्रव काढून ते तपासणीसाठी पाठविल्या जाते. Blood test, सोनोग्राफी, एक्स-रे, सिटीस्कॅन, एमआरआय, Endoscopy यांच्या साह्याने कॅन्सरचे निदान केल्या जाते.

कॅन्सर वर उपचार (ट्रीटमेंट ऑफ कॅन्सर) : शस्त्रक्रिया, किमोथेरपी, रेडिएशन थेरपी, इमिनोथेरपी कॅन्सरचे निदान झाल्यावर सर्वप्रथम रुग्णाचे समुपदेशन करणे खूप आवश्यक आहे. कारण या आजाराची समाजामध्ये खूप भीती आहे. आता आपण मरणार या भीतीमुळेच रुग्ण संपूर्णपणे घाबरून जातो. अशावेळी योग्य तज्ञ डॉक्टरांचा सल्ला घेणे खूप आवश्यक आहे

Prevention (प्रतिबंध) : मद्यपान, धूम्रपान, तंबाखू सेवन टाळणे. संतुलित व पौष्टिक आहार घेणे. अति तिखट व मसालेदार पदार्थांचे सेवन टाळणे. नियमित व्यायाम करणे. नियमित आरोग्य तपासणी करणे. कॅन्सर या आजाराचे निदान लवकर झाल्यास तो पूर्णपणे बरा होऊ शकतो. योग्य माहिती, वेळेवर तपासणी व आधुनिक उपचारामुळे कॅन्सरवर नियंत्रण ठेवता येते. जनजागृती आणि आरोग्यदायी जीवनशैली यामुळे आपण कॅन्सर सारख्या व्याधीवर नियंत्रण ठेवू शकतो. स्वस्थ रहा मस्त रहा. ■■

हरलो नाही पण थांबायला हवे

मंदीर, मस्जीत, गुरूद्वारा मदरसे, कुंभमेळा आणि देवळे हे सर्व अंधश्रद्धा प्रचार व प्रसाराचे माध्यमे आहेत. हे केवळ हवेतिल गुब्बारे नाहीत तर या देशातील अभ्यासक म्हणून कानाकोपरा पिंजुन काढलाय, सर्व नद्यांचा अंधश्रद्धांनी बरबटलेला इतिहास मला वयाच्या विसाव्या वर्षीपासूनच ज्ञात आहे, माझी अभ्यासाची ही पद्धत. यामुळे अभ्यासाला चारी अंगांनी समिक्षा करूनच राष्ट्रीय हित आणि अहित लक्षात घेऊनच अगदी तोलून मापून, विविध अंगांनी सकारात्मक व मध्यम मार्गी विचार मांडण्याचे ध्येय समोर ठेवूनच बोलायचे आणि तसेच सत्य मांडायची आणि सांगायची सवयच जडली. हे इथे नमूद एवढ्यासाठी की जे काही बोलणार, ते अभ्यासपूर्णच आहे याची खात्री. तर ‘भारतातील अंधश्रद्धा आणि त्याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे दुष्परिणाम’ अश्या शिर्षकाचे माझे स्वतंत्रपणे चिंतन अखंडपणे सातत्याने चालूच असते. हे अपुर्व सत्य प्रांजलपणे मांडण्याची सजा क्षणाक्षणाला भोगतो आहेच. परंतु मी माझी ही कास आणि वाट अजूनही सोडलेली नाही आणि श्वासाच्या अंतापर्यंत हा प्रवास असाच चालू असेल, खचलो खुपदा, वाटा आणि वळणे बदलली त्यामुळे कडेलोटही बरेचवेळा अनुभवायला आलेत, मात्र मन हार मानायला तयार नाही. हार जीत ही स्वतःसाठी नव्हतीच आणि नाही, हे स्वार्थी जळमटे कधी चिकटू दिलीच नाही आणि अशाच राष्ट्रीय व्यवस्था आणि व्यवस्थापन असावे. या एकूणच ध्येयाला पकडून ही वाटचाल. एकूणच मुळ मुद्दा असा की या व अशा अनेक अंधश्रद्धेच्या आहारी जाऊन हजारोंच्या संख्येने आम जनता अकाली मृत्यू ओढवून घेतात, हे बाकी मंडळी उघड्या डोळ्यांनी बघतात तरी मात्र यांचे डोळे उघडले जात नाही, किती मोठा पगडा या देशात या ढंबुढेऱ्या, मनुवादी, दिडदमडीच्या, भटांनी पाडून ठेवलाय आणि त्याला बळी पडणारी ही जनता मी भोळी म्हणणार नाही तर हा निचपणा, माणुसकीशुन्य व्यवहार त्यांच्यात एवढा भिणलेला आहे हे विदारक चित्र सातत्याने दिवसेंदिवस प्रबल होत आहे. तीन टक्क्याचे लोक पंच्याशी टक्क्यांचे मानगुटीवर बसून यांच्या टाळूवरील लोणी बिना श्रमानी खाताहेत. त्यातही ते समाधानी तर नाहीच पण तुमचा छळवाद अगदी जगणें मुश्किल करण्यापर्यंत, कळसाला पोहोचला तरी त्यांचे अत्यंत लाजीरवाणे, अगदी किळस आणणारे ढोंग, धतूरे, बुवाबाजी काहीच कमी न होता बे लगामपणे चालूच आहेत, याला जबाबदार प्रकर्षाने पंच्याशी प्रतिशत मानवसमूहच जबाबदार आहे. चारी बाजूंनी तुमच्या मुसक्या बांधल्या तरी तुम्ही कुंभकर्णी झोपेत मस्त, जराही लाज, शरम नाही. कधी जागेल तुमची प्रज्ञा, आणि कसे जागवावे? थकलोय पण हारलेलो नाही अजूनही, वेळ गेलेली नाही, जागे व्हा माझे बांधवांनो खूप मोठा ग्रंथप्रपंच होतोय, आहे तेवढे तरी तुम्ही तसेच, कारण झोपलेल्याना जागवता येईल. पण झोपण्याचे सोंग घेणाऱ्यांना कसे? तुमच्या अशा हलकटपणाच्या वर्तणूकीमुळे बाकी निरपराध नाहकच छळले जात आहेत, परंतु मित्रहो तुमच्या जागण्याने तुम्हीही खचितच सुख, शांती आणि समाधानी होऊ शकता आणि सारे राष्ट्र या शैतानापासून मुक्त करण्यासाठी त्वरित भानावर या, जागे व्हा मित्रहो, उठा आणि प्रतिज्ञाबद्ध होऊन सत्कार्याला लागा, हा प्रवास खूप वाढतोय, ‘हरलो नाही पण थांबायला हवे’. ■■

ललेन्द्र आम्बुलकर
मो.9689654075

“ काळाचा अपव्यय करू नका... ”

डॉ. बाबासाहेबांची मानसकन्या

जुन्या पिढीतील कर्तबगार, स्वाभिमानी महिला सुमनबाई यांचे आंबेडकर परिवाराशी अतूट आणि अतिशय जिव्हाळ्याचे मधुर संबंध होते. शेवटच्या श्वासापर्यंत त्यांनी आंबेडकरी विचारांचा जागर केला. मुंबई प्रदेश महिला मंडळाच्या अध्यक्ष राहिलेल्या सुमनबाई बंदीसोडे यांची आज, 7 एप्रिल रोजी 108 वी जयंती. त्यानिमित्ताने. महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक क्रांतीचे रणशिंग फुंकले त्यात अनेक स्त्री-पुरुषांचा सहभाग होता. डॉ. बाबासाहेबांच्या खांद्याला खांदा लावून ज्यांनी अतुलनीय सेवा करून त्यांच्या विचारांची ज्योत शेवटच्या श्वासापर्यंत विझू दिली नाही. त्यात पांचगणी, जि. सातारच्या सुमनबाई बंदीसोडे या माऊलीचे नाव अत्यंत आदरणीय आहे. काळाच्या ओघात त्या विस्मृतीत गेल्या, मागे पडल्या तरी त्यांच्या कार्याचा कीर्तीसुगंध एकेकाळी चंदनाप्रमाणे सर्वत्र दरवळत होता. अशा या निष्ठावान, कर्तबगार, धडाडीच्या सामाजिक कार्यकर्त्या सुमनबाई बंदीसोडे यांचा जन्म पुणे शहरातील जुन्नर येथे रामचंद्र मोरे आणि शेवंता मोरे यांच्या पोटी 7 एप्रिल 1918 रोजी झाला. सुमनबाई या आंबेडकरी समाजातील पहिले डॉ. सदाशिवराव बंदीसोडे यांच्या सहचारिणी आणि बौद्ध पद्धतीने भारतात पहिला विवाह झालेल्या इंदुमती कांबळे यांच्या मातोश्री आहेत. विवाहानंतर सुमनबाई मुंबईतील मलबार हिल येथे स्थायिक झाल्या. त्यांना नंदा, सिंधू, इंदू, शिल्पा आणि विद्या अशा पाच मुली आणि मधुकर, सुधाकर आणि दीपक अशी तीन मुले होती. उभय पती-पत्नींनी डॉ. बाबासाहेबांचा आदर्श समोर ठेवून मुलामुलींना उच्च शिक्षण दिले. स्वतःही वाचनाचा छंद जोपासला. त्यांच्या पाचही कन्या रूपवान आणि गुणवान होत्या. नंदा उत्कृष्ट लेखिका आणि गॉयनालाजिस्ट डॉक्टर होत्या. सिंधू कलावंत. इंदू, शिल्पाला सामाजिक कार्याची ओढ आणि विद्याला हॉकी खेळण्याचा शौक होता. मोठा मुलगा मधुकर (डायबिटीज डॉक्टर, अमेरिका), सुधाकर (एअर इंडियात फ्लाईट मॅनेजर) आणि दीपक (गॅस एजन्सीत) कार्यरत होते. जेव्हा जेव्हा डॉ. बाबासाहेब साताराला येत (पहिली भेट मे 1928 व शेवटची भेट मे 1938) तेव्हा तेव्हा ते आवर्जून सुमनबाईंच्या पांचगणीतील 'सुमन कुंज' निवासस्थानी वास्तव्य करीत. या भेटीत डॉ.

सुमनबाई बंदीसोडे

बाबासाहेब आपल्या सुख-दुःखाच्या मर्मस्पर्शी आठवणी सुमनबाईला निःसंकोचपणे सांगायचे. सुमनबाई क्षणभरही विश्रांती न घेता डॉ. बाबासाहेबांची काळजी वाहायच्या. त्या उत्कृष्ट सुगरण होत्या. आवडीचे पदार्थ तयार करून त्या डॉ. बाबासाहेबांना आग्रहाने वाढायच्या. त्यांच्या हातची बाजरीची भाकर, बोंबलाची चटणी आणि सोड्याचे कालवण डॉ. बाबासाहेबांना विशेष प्रिय होते. एकदा नेहमीप्रमाणे डॉ. बाबासाहेबांचे पांचगणीला आगमन झाले. त्यावेळी 'जयदेवा' म्हणून बाबांनी त्यांच्या नमस्काराचा स्वीकार करीत म्हणाले, 'बंदीसोडेबाई, आज जेवणाचा काय बेत ठेवला आहे?' सगळा हॉल हास्याने फुलला. सुमनबाई म्हणाल्या ''बाबा, आमच्या डॉक्टरसाहेबांचे एक युरोपियन मित्र आहेत. त्यांच्या बंगल्यावर युरोपियन पद्धतीचाच बेत ठेवला आहे. एवढा व्याप करण्यापेक्षा आपल्या घरीच चटणी, भाकरी केली असती तर चालले नसते का? आताच संबंध कोकण भाग फिरून चटणी-भाकरी वरच भागवलेत नाही तेव्हा म्हटले थोडासा रुचीपालट हवा. तसे नाही म्हटले तरी मी तुमच्या आवडीची बाजरीची भाकर व बोंबलाची चटणी आणि सोड्याचे कालवण तयार ठेवलेच आहे. हॉलमध्ये हंशाच हंशा पिकला.'' डॉ. बाबासाहेब दिल्लीला असताना आजारी पडले होते. त्यावेळी त्यांना मुंबईत धोबी तलावाजवळ असलेल्या बॉम्बे हॉस्पिटलच्या शेजारी 'वेस्ट अॅण्ड हॉटेल'मध्ये ठेवण्यात आले होते. ही बातमी कळताच सुमनबाई आपल्या पती मुलांसह 27 जानेवारी 1953 रोजी मोठ्या लगबगीने डॉ. बाबासाहेबांना भेटण्यासाठी आल्या होत्या. डोळ्यातून अश्रू गाळताना सुमनबाई कळवळून म्हणाल्या, ''बाबा, मी तुम्हाला न्यायला आले आहे. प्रकृती किती बिघडवून ठेवलात तुम्ही. एक महिनाभर पांचगणीला तुम्ही माझे घरी संपूर्ण विश्रांती घ्या. भक्तिभावाने बाबांचे पाय धरले. 'नको नको' म्हणत बाबांनी मला उठवून आपल्या शेजारीच एका छोट्या स्टुलवर बसवून घेतले. बाबांची प्रकृती पाहून डोळ्यात आलेले पाणी पदराने पुसत मी बाबांना वर सुरुवातीस लिहिलेली विनंती केली.'' डॉ. बाबासाहेब मोठ्या कष्टाने उत्तरले, 'कुठली आलीय विश्रांती मिसेस बंदीसोडे. तुमची सूचना योग्य आहे. मला पांचगणी आवडते. पण काय करू? करू काय?' थोडा वेळ थांबून बाबा पुन्हा म्हणाले, 'पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी, सिद्धार्थ कॉलेजच्या भानगडी, बुद्धधर्म ग्रंथ लिहायचे काम, किती काम, कामाचा डोंगर पडलाय माझ्यापुढे. कसली विश्रांती आणि कसले काय?' एवढे बोलताना बाबांना थकवा आला. मान एकीकडे वळवून ते स्तब्ध बसले. खोलीत शांतता पसरली. चिंतामग्न नजरेने आम्ही सर्वजण बाबांकडे पाहू लागलो. सुमनबाईंने पुन्हा बाबांना आर्जवले. ''बाबा ही कामे जन्मभर आपल्या पाठीशी हात धुवून लागतील. आधी प्रकृती सांभाळा. तुम्ही एकदा चलाच पांचगणीला...'' माझी समजूत घालण्याच्या इराद्याने म्हणाले, 'पाहू या उन्हाळ्यात मी येण्याचा प्रयत्न करीन.' जड अंतःकरणाने बाबांचा निरोप घेतला आम्ही... सुमनबाई पती आणि मुलांसोबत 14 एप्रिलला डॉ. बाबासाहेबांना शुभेच्छा देण्यासाठी त्यांच्या निवासस्थानी जात. दरवर्षीप्रमाणे 14 एप्रिल 1955 रोजी त्या सहपरिवार 'जयराज हाऊस'मध्ये दर्शनाला गेल्या. तेव्हा हॉल चाहत्यांनी गच्च भरला होता. सुमनबाई आणि त्यांचे कुटुंब पहिल्याच रांगेत डाव्या बाजूला थांबले होते. आंघोळ झाल्यानंतर डॉ. बाबासाहेबांनी हळुवारपणे हॉलमध्ये प्रवेश केला. सर्वजण उभे राहिले. सुमनबाईने भक्तिभावाने डॉ. बाबासाहेबांच्या गळ्यात हार घातला. डॉ. बाबासाहेबांनी मार्गदर्शन करण्यात सुरुवात केली. अशातच सुमनबाईंच्या सिंधू नावाच्या मुलीने बुद्धमूर्तीकडे बोट दाखवून विचारले, 'बाबा फुलांचे हार घातलेल्या समया लावलेल्या बुद्धधर्मात मूर्तिपूजा अमान्य मग हे कसे?' उपस्थित सर्व लोक एकमेकांच्या तोंडाकडे पाहू लागले. डॉ. बाबासाहेब शांतपणे म्हणाले, शाब्बास मुली, छान प्रश्न विचारलास. ''बुद्ध धर्मात मूर्तिपूजा, व्यक्तिपूजा आणि विभूतिपूजा सर्व निषिद्ध मानल्या गेल्या आहेत. हिंदूधर्माच्या जाचाला त्रास झाला हे यामुळेच. मूर्तिपूजेची पाळेमुळे या देशात, लोकात इतकी खोलवर रुजली गेली आहेत की ती खणून काढण्यासाठी आणि सर्वांचे लक्ष या सतधर्माकडे आकर्षित करून घेण्यासाठी. लोकांना शहाणे बनविण्याची गरज निर्माण झाली आहे. लोक शहाणे पाहून त्यांना बौद्ध धर्माचे श्रेष्ठत्व समजेपर्यंत त्यांच्यासमोर अशा प्रकारचे प्रेरणास्थान निर्माण करून ठेवले पाहिजे. बौद्ध धर्माचे तत्त्वज्ञान सर्वांना समजले तरच लोक स्वतःहून मूर्तिपूजेचा त्याग करू लागतील.'' सुमनबाई मुळातच धार्मिकवृत्तीच्या निष्ठावान, कर्तबगार आणि धडाडीच्या सामाजिक कार्यकर्त्या होत्या. साताराला काळ्याईच्या मंदिराला लागूनच त्यांनी छोटेसे काळ्याईचे मंदिर उभारले. ते आजही पहावयास मिळते. धार्मिक, सामाजिक कार्यासोबतच त्यांनी राजकीय क्षेत्रातही उडी घेतली होती. माझगाव येथून त्यांनी लोकसभेची निवडणूक लढविली होती. निवडणुकीत मात्र त्यांना पराभवाचे तोंड पहावे लागले. अनेक सामाजिक संघटनांशी त्यांचे जीवाभावाचे मैत्रीचे अतूट ऋणानुबंध होते. मुंबई महिला मंडळाच्या त्या अध्यक्ष होत्या. इतकेच नव्हे तर डॉ. बाबासाहेबांच्या अनेक चिरस्मरणीय प्रसंगाच्या त्या साक्षीदार होत्या. नागपूरच्या पवित्र दीक्षाभूमीवर डॉ. बाबासाहेबांच्या हस्ते 1956 साली धम्मदीक्षा घेतली. दीक्षाभूमीवरूनच त्यांनी 1965 साली मंत्रमुग्ध करून सोडणारे भाषण दिले. परमपावन दलाई लामांचा त्यांना आशीर्वाद मिळाला. मलबार हिल येथील त्यांचे निवासस्थान त्याकाळी आंबेडकर चळवळीचे एक प्रमुख केंद्र बनले होते. त्यांच्या घरी नेहमी बायामंडळीची अक्षरशः रेलचेल असायची. अशा या डॉ. बाबासाहेबांच्या मानसकन्या सुमनबाई बंदीसोडे यांनी 10 मार्च 1971 रोजी समाजसेवेतच देह ठेवला. त्यांच्यासोबतच पती डॉ. सदाशिवराव बंदीसोडे, त्यांची तीन मुले आणि तीन मुली जगाला पारखे झाले. त्यांची लाडकी शेवटची कन्या विद्याताई शिगवान आईवडिलांच्या संस्मरणीय आठवणी जपत सुखासमाधानाने जीवन जगत आहे. 108व्या जयंतीनिमित्त सुमनबाईच्या पावन स्मृतीला विनम्र अभिवादन. मानाचा मुजरा. ■ ■

मिलिंद मानकर
मो. 8177866397

अतृप्त

अनंतायन

ॲड. अनंत खेळकर
मो. 9370061677

एके दिवशी इच्छेने आयुष्याला विचारले 'माझ्या मनाची तृप्ती कधी होईल?' त्यावर आयुष्य हसत हसत म्हणाले 'अगं वेडे तुझ्या मनाची तृप्ती झाली तर तुझ्या 'ईच्छा' या नावाला काहीही अर्थ उरणार नाही.' मित्रांनो! हेच वास्तव आहे. ईच्छापात्र कधीही पुर्ण भरता येत नाही. अशावेळी प्रत्यक्ष आयुष्यात जे करता आले नाही त्यांची थोडीफार भरपाई माणूस हा आपल्या स्वप्नातून करण्याचा प्रयत्न करतो. त्यावेळी त्याची हीच भावना असते की, 'जागे है देर तक, हमें कुछ देर सोने दो, थोड़ी सी रात है, सुबह तो होने दो, आधे अधूरे ख्वाब, जो पूरे ना हो सके, एक बार निंद में, वो ख्वाब बोने दो 'कदाचित मनाच्या ईच्छा पुर्ण करण्यासाठी निसर्गाने स्वप्नांची निर्मिती केली असावी. त्यामुळे काही क्षणांसाठी का होईना मनाला शांती मिळते. आयुष्याच्या रखरखीत वाळवंटातील हिरवळ म्हणजे स्वप्न. प्रत्यक्ष आयुष्याबाबत विचार केला तर कशाची प्रचिती येते तर 'खुशीयाँ कम और अरमान बहुत है, जिसे भी देखो, परेशान बहुत है' काहीही असले तरी माणसे एकमेकांचा विचारपूस करताना आवर्जून विचारतात, 'मालूम सबको है कि, जिंदगी बेहाल है, लोग फिर भी पुछते है, और सुनाओ क्या हाल है?' आयुष्यभर ईच्छा कायम असतात त्यांचा अंत मृत्यूनंतरच होतो. पण तरीही हा विचार करावा की, 'इस जिवन की चादर में, साँसों के ताने बाने हैं, दुख की थोड़ी सी सलवट है, सुख के कुछ फुल सुहाने हैं, क्यों सोचे आगे क्या होगा? अब कल के कौन ठिकाने हैं, उपर बैठा वो जादूगर, जाने क्या मन में ठाने है, चाहे जितना भी जतन करें, भरने का दामन तारों से, झोली में वो ही आएँगे, जो तेरे नाम के दाने है. ■ ■

धम्मसेवक नागोरावजी पाटील प्रेरणादायी जीवनकार्याचा स्मृतीदिन

दि 7 एप्रिल 2026 हा सामाजिक व धार्मिक कार्यकर्ता, माजी अध्यक्ष भारतीय बौद्ध महासंघ, नागपूर यांचे मा. नागोरावजी लक्ष्मण पाटील यांचा 47 वा स्मृतीदिन आहे. या निमित्ताने त्यांच्या कार्याचा आणि त्यागमय जीवनाचा मागोवा घेणे म्हणजे धम्मसेवा, समाजकार्य आणि संघर्षाची प्रेरणादायी गाथा उलगडणे होय.

प्रारंभिक जीवन : नागोरावजी पाटील यांचा जन्म 21 मे 1921 रोजी वर्धा जिल्ह्यातील सेलू तालुक्यातील रमणा या छोट्याशा गावात झाला. त्यांचे वडील लक्ष्मणराव पाटील हे गावाचे पाटील होते, तर आईचे नाव नुसाबाई होते. त्या काळी गावात शिक्षणाची सुविधा नसल्याने शिक्षणासाठी सेलू येथे जावे लागत असे. अत्यंत साध्या परिस्थितीत त्यांनी जीवनाची सुरुवात केली.

नोकरी व सामाजिक कार्याची सुरुवात : काळाच्या ओघात नागोरावजी पाटील यांना रेल्वे खात्यात नोकरी मिळाली. नोकरीच्या निमित्ताने त्यांना विविध ठिकाणी जावे लागले. वर्धा येथे वास्तव्यास असताना त्यांनी भीमनगर परिसरात बुद्ध विहाराच्या उभारणीसाठी योगदान दिले. तेथून पुढे नागपूर येथील अजनी रेल्वे कॉलनी येथे त्यांचे कार्य अधिक व्यापक झाले.

अजनीतील वैभवशाली बुद्ध विहाराची उभारणी : नागपूरच्या अजनी रेल्वे कॉलनीमध्ये नागोरावजी पाटील यांनी रेल्वे प्रशासनाची परवानगी घेऊन वैशाली बुद्ध विहाराची उभारणी केली. हे कार्य अत्यंत कठीण होते, पण त्यांच्या चिकाटीमुळे आणि धम्मनिष्ठेमुळे ते शक्य झाले. दरवर्षी या विहारात विविध धार्मिक व सामाजिक कार्यक्रम आयोजित केले जात असत. या विहारामुळे परिसरातील बौद्ध समाजाला एक

नवी दिशा मिळाली.

विहार वाचविण्यासाठीचा संघर्ष : एक काळ असा आला की, रेल्वे प्रशासनाने विहार तोडण्याचे आदेश दिले. त्यावेळी नागोरावजी पाटील यांनी हार न मानता संघर्षाचा मार्ग निवडला. त्यांनी सर्व स्तरावर पाठपुरावा केला. त्या वेळी देशाचे नेते बुटा सिंग यांच्या हस्तक्षेपामुळे हा प्रश्न मार्गी लागला. त्यांनी स्पष्ट शब्दांत सांगितले की, 'रेल्वे कॉलनीतील इतर मंदिरे आधी तोडा, त्यानंतरच बुद्ध विहाराचा विचार करा.' यानंतर नागोरावजी पाटील यांना दिल्लीला बोलावण्यात आले आणि वैशाली बुद्ध विहारासाठी 100 वर्षांची लीज मंजूर करण्यात आली. हा त्यांच्या चिकाटीचा आणि धम्मावरील निष्ठेचा मोठा विजय होता.

समाजसेवा आणि मानवतावादी कार्य : नागोरावजी पाटील हे केवळ धार्मिक कार्यकर्ते नव्हते, तर ते खऱ्या अर्थाने समाजसेवक होते. गरीब विद्यार्थ्यांना शिक्षणासाठी मदत, पुस्तके व कपडे देणे.

गरजूंना आर्थिक सहाय्य करणे : समाजात धम्माची शिकवण आणि आचरण रुजवणे हे त्यांचे जीवनकार्य होते. त्यांनी अनेक रेल्वे अधिकाऱ्यांनाही मदत केली आणि सर्वांशी सुसंवाद ठेवला.

नेतृत्व व संघटन कौशल्य : नागोरावजी पाटील हे अजनी बौद्ध विहाराचे अध्यक्ष होते. सुरुवातीला मंडळातील काही लोकांकडून अपेक्षित सहकार्य मिळाले नाही, तरीही त्यांनी हार मानली नाही. त्यांच्या सोबत 50 ते 60 युवकांची एक टीम होती, जी त्यांच्या कार्यात खंबीरपणे उभी राहिली.

अंतिम प्रवास : कॅन्सरसारख्या आजाराशी झुंज देत 7 एप्रिल 1979 रोजी त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या अंत्ययात्रेत सुमारे 1000 ते 1500 लोक सहभागी झाले आणि अजनी बुद्ध विहार ते मोक्षधामपर्यंत लोकांची मोठी रांग लागली होती. हीच त्यांच्या कार्याची खरी पावती होती.

वारसा आणि प्रेरणा : नागोरावजी पाटील यांच्या कार्याचा वारसा त्यांच्या कुटुंबीयांनी पुढे चालवला आहे. त्यांचे सुपुत्र धम्ममित्र सुकुशल यशवंत पाटील यांनी 40 वर्षे रेल्वेत प्रामाणिक सेवा केली असून, गेल्या 35 वर्षांपासून ते धम्मसेवेत सक्रिय आहेत. नागोरावजी लक्ष्मण पाटील यांचे जीवन म्हणजे संघर्ष, सेवा आणि समर्पणाची प्रेरणादायी गाथा आहे. त्यांनी उभारलेला बुद्ध विहार, केलेली समाजसेवा आणि धम्मासाठी लढलेला संघर्ष आजही समाजासाठी दीपस्तंभ आहे. त्यांच्या 47 व्या स्मृतीदिनानिमित्त आपण सर्वांनी त्यांच्या कार्यातून प्रेरणा घेऊन समाजहित, शिक्षण आणि धम्मसेवा यासाठी योगदान देणे, हीच त्यांना खरी आदरांजली ठरेल. ■ ■

सुकुशल य. ना. पाटील
मो. 7499188523

विषम संस्कृती मनुस्मृतीचे समर्थन का करावे ?

मनुस्मृती हा प्राचीन भारतीय वैदिक धर्मशास्त्रातील मनुस्मृतीची रचना ऋषी-मुनींनी केली असून 'सामाजिक भेदभाव व असमानतेमुळे तो वादाच्या भोवऱ्यात राहिला आहे. मनुस्मृती हा ग्रंथ किती डेंजरस आहे, किती भयानक आहे, किती क्रूर आहे, किती दुष्ट आहे, किती कपटी आहे आणि किती भेदभावपूर्ण आहे याबद्दल अडाणी, अंधश्रद्धाळू, देवभोळ्या, धर्मवेड्या आणि उपासतापास करणाऱ्या महिलांचे अज्ञान समजू शकतो. पण दिल्ली हायकोर्टच्या न्यायमूर्ती प्रतिभा सिंहनी 10 ऑक्टोबर 2022 रोजी एक कार्यक्रमात चक्क मनुस्मृतीचे समर्थन करावे याचे आश्चर्य वाटते. विषम संस्कृती मनुस्मृती सतत कुठे ना कुठे डोके वर करीत असते. मी नथुराम गोडसे बोलतोय या नाटकातून नथुराम गोडसेच्या गांधी हत्येचे समर्थन करणारे शरद पोक्षे यांनी एक वादग्रस्त वक्तव्य केले आहे की, 'मनुस्मृतीमध्ये कुणालाही दुय्यम वागणूक दिलेली नाही. विरोध करणाऱ्यांनी ती वाचली असती तर जाळूच शकले नसते.' अरे मूर्ख माणसा मनुस्मृतीचे दहन करणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना आव्हान देण्याची लायकी तरी आहे? शिक्षण घेण्याची बंदी असताना वर्गाच्या बाहेर बसून शिक्षण घेतलेल्या प्रज्ञासूर्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी 32 डिग्री आणि 9 भाषा अवगत केल्या. 18 पोथी पुराण कोळून प्यालेले सर्व धर्मांचे धर्म मंथन करून बौद्ध धम्माची धम्म दीक्षा देऊन स्वतःचे एक आंबेडकर युग निर्माण केले. त्यांचा इतका पुस्तकावर प्रेम करणारा जगात दुसरा पुस्तक प्रेमी नाही. कारण लोक राहण्यासाठी घर-बंगला महाल बांधतात. पण केवळ पुस्तकांसाठी राजगृह उभारणारे जगातील एकमेव उदा. म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आहेत. पुस्तकांशी तुम्ही एकरूप झाला तर पुस्तक तुमच्याशी बोलू लागतात. वाचाल तर वाचाल. असा इशारा देणारे डॉ. बाबासाहेब म्हणतात एकवेळी उपाशी रहा पण आपल्या मुलांना पुस्तक विकत घेऊन द्या. 'एक वेळ माझे धन संपती कोणी चोरली त्याला मी सोडून देईन पण माझे पुस्तक या ग्रंथ कोणी चोरले तर त्याला मी गोळी घालून ठार करेन. असे विद्या प्रेमी, पुस्तक प्रेमी डॉ. बाबासाहेब मनुस्मृती'चे दहन करण्याला कारण आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, 'आम्ही जे 'मनुस्मृती'चे वाचन केले आहे, त्यावरून आमची अशी खात्री झाली आहे की, त्या ग्रंथात

शूद्र जातीची निंदा करणारी, त्यांचा उपमर्द करणारी; कुटाळ उत्पत्तीचा कलंक त्यांच्या माथी मारणारी व त्यांच्याविषयी समाजात अनादर वाढविणारी वचने ओतप्रोत भरलेली आहेत. त्यात धर्माची धारणा नसून, धर्माची विटंबना आहे आणि समतेचा मागमूस नसून, असमतेची मात्र धुळवड घातली आहे. स्वयंनिर्णयाचे तत्त्व प्रस्थापित करावयास निघालेल्या सुधारणावाद्यास असला ग्रंथ कधीच मान्य होणे शक्य नाही व तो अस्पृश्य वर्गासही मान्य नाही एवढेच दर्शविण्याकरिता महाड येथे त्याची होळी करण्याचा निर्णय घेतला आहे. शूद्र आणि स्त्री जातींचा उपमर्द करणारी, त्यांची प्रगती खुंटविणारी, त्यांचे आत्मबळ नष्ट करून त्यांची सामाजिक, राजकीय व आर्थिक गुलामगिरी कायम करणारी 'मनुस्मृती' सदरहू ग्रंथ 'धर्मग्रंथ' या पवित्र नावास शोभण्यास अपात्र आहे. लोकविग्रही व माणुसकीचा उच्छेद करणाऱ्या धर्मग्रंथ जाळण्यामागचा उद्देश समता जाळणारा. हा ग्रंथ जाळणे, लोकांची माणुसकी जाळणारा हा ग्रंथ जाळणे, हा 'मनुस्मृती' जाळण्यामागचा उद्देश आहे. मनुस्मृती' या नावाचे एक पुस्तक जाळणे, 'मनुस्मृती' या नावाची एक प्रत जाळणे, हा 'मनुस्मृती' जाळण्यामागचा उद्देश नाही. 'मनुस्मृती' जाळणे याचा अर्थ मनुस्मृतीने लोकांच्या मनात भरलेली विषमता जाळणे असा आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ठराव पारित केल्याप्रमाणे 25 डिसेंबर 1927 रोजी महाड येथे मनुस्मृती दहनाचा कार्यक्रम आयोजित करतात. त्यांचे समाजवादी ब्राम्हण सहकारी सहस्त्रबुद्धे यांच्या हस्ते मनुस्मृतीचे दहन करून स्पष्ट संदेश देतात की, मनुस्मृतीने स्त्री, शूद्र, अतिशूद्र यांना माणूस म्हणून नाकारले. असले अमानवी, विषमतेवर आधारलेले कायदे भारताला मान्य नाहीत. इतिहास साक्ष देतो. मनुस्मृती जाळली गेली होती, पुन्हा लादण्यासाठी नव्हे. भारत हा संविधानावरच चालणार आणि त्याच्या विरोधातील प्रत्येक विचाराचा विरोध केला जाईल. डॉ. बाबासाहेबांनी संविधानाच्या माध्यमातून समता, स्वातंत्र्य आणि बंधुता यांना कायदेशीर अधिष्ठान दिले. आज संविधान असताना, त्याच्या विरोधात जाणारे विचार, धोरणे आणि कायदे बळजबरीने लादण्याचा प्रयत्न होत आहे. मनुस्मृतीचे समर्थन करणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या एका प्रश्नाचे उत्तर देऊ शकलेले नाहीत. तो प्रश्न आहे. 14 ऑक्टोबर 1935 रोजी येवल्यास धर्मांतराची घोषणा केल्यानंतर डॉ. बाबासाहेब यांना भेटण्यास मसुरीचे महाराज आले. त्यांनी म्हटले तुम्ही धर्मांतर करू नये. आपण हिंदू धर्मात लवकरच सुधारणा घडवून आणू. त्यावर डॉ. बाबासाहेब म्हणाले ठीक आहे. पण माझी एक अट आहे चार धामचे चार शंकराचारी यांचा अठरा पोथीपुरण हिंदू धर्माचा गाडा अभ्यास आहे. तर त्यांच्यासोबत आमचे अस्पृश्य सकट यांची परीक्षा घेण्यात यावी. त्यात आमच्या सकटानी त्यांना हरविले तर सकट यांना शंकराचार्य कराल? याचे उत्तर देण्या अगोदर मसुरीचे महाराज यांना भोवळ आली. तसेच निघून गेले. आजही अनेक हिंदू धर्माचे स्वतःला प्रचारक समजतात असे बुवा बाबा महाराज आणि शंकराचारी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि संविधान विरोधी गरळ ओकत असतात. परंतु चित्पावन ब्राम्हण शिवाय दुसरे कोणाला शंकराचार्य करण्यास तयार नाहीत. मनुस्मृतीचे समर्थन. पुरुषाची दासी, खेळणे आणि मुले पैदा करण्याची मशीन व्हायची ज्यांची इच्छा आहे. त्यांनी खुशाल मनुस्मृतीचे समर्थन करावे. आपल्या आजोबांच्या वयाच्या 90 वर्षाच्या म्हाताऱ्याशी 9 वर्षाच्या बालिकेला विवाह करून म्हातारा नवरा मेल्यावर तारुण्यात सती जाण्याची इच्छा असणाऱ्या महिलांनी खुशाल मनुस्मृतीचे समर्थन करावे. सावित्रीच्या लेकींनो जागे व्हा. मनुवादी पुरुषी अहंकार वर्णव्यवस्था आणि महिला वर्गाला गुलाम करण्यासाठी मनुस्मृतीचे समर्थन करून भारत देशाचा राज्य कारभार चालणारे संविधान याला आणि संविधान शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना आव्हान देणाऱ्या विरुद्ध कारवाही झाली पाहिजे. कारण आपण धर्मनिरपेक्ष लोकशाहीत आहोत. याच टीकाकार यांना भान असले पाहिजे. ■ ■

आनंद म्हस्के
मो. 8652325032

गुणवत्तेच्या नावाखाली संधींचे केंद्रीकरण आणि वाढती शैक्षणिक विषमता

11 फेब्रुवारी 2026 रोजी जाहीर झालेला शासन आदेश हा केवळ प्रशासकीय निर्णय नसून महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक व सामाजिक संरचनेवर दूरगामी परिणाम करणारा ठरू शकतो. या आदेशानुसार शिक्षक किंवा प्राध्यापक भरती करताना उमेदवाराने शिक्षण घेतलेल्या विद्यापीठाच्या राष्ट्रीय संस्थात्मक क्रमवारी चौकट (NIRF) क्रमांकाचा विचार केला जाणार आहे. तसेच परदेशी विद्यापीठांच्या बाबतीत जागतिक क्रमवारीत 500 च्या आत असलेल्या संस्थांना प्राधान्य देण्याची अट ठेवण्यात आली आहे. वरकरणी हा निर्णय गुणवत्ता वाढविण्याच्या उद्देशाने घेतलेला वाटतो; मात्र प्रत्यक्षात तो सामाजिक विषमता वाढविणारा ठरण्याची शक्यता आहे. महाराष्ट्रातील वास्तव पाहिले असता, सातत्याने उच्च क्रमांक मिळवणारी काही मोजकी विद्यापीठेच या निकषात बसतात. परिणामी, गुणवत्तेची व्याख्या मर्यादित होऊन लाखो विद्यार्थ्यांना दुय्यम स्थान मिळते. राज्यातील बहुसंख्य विद्यार्थी ग्रामीण, आदिवासी, दलित आणि बहुजन समाजातून येतात. त्यांच्या आर्थिक मर्यादांमुळे पुणे किंवा मुंबईसारख्या शहरांमध्ये शिक्षण घेणे अत्यंत कठीण असते. निवास, अन्न, प्रवास, शिक्षण शुल्क आणि इतर खर्च यांचा एकत्रित भार त्यांच्या कुटुंबांना परवडत नाही. त्यामुळे उच्च क्रमांकाच्या विद्यापीठांमध्ये प्रवेश मिळवणे हे केवळ गुणवत्तेचा प्रश्न नसून आर्थिक क्षमतेवरही अवलंबून असते. परदेशी विद्यापीठांबाबतचा निकष तर आणखी मर्यादित आहे. जागतिक क्रमवारीत अव्वल 500 मध्ये असलेल्या संस्थांमध्ये शिक्षण घेण्यासाठी मोठा आर्थिक खर्च आवश्यक असतो. त्यामुळे हा पर्याय केवळ सधन वर्गापुरताच मर्यादित राहतो. अशा निकषांमुळे सामाजिक विषमता अधिकच वाढण्याची शक्यता आहे. या आदेशातील एक मोठी विसंगती म्हणजे त्याचा कालबाह्य वापर. NIRF प्रणाली 2016 पासून लागू झाली आहे. त्यामुळे त्यापूर्वी शिक्षण पूर्ण केलेल्या उमेदवारांवर हा निकष लागू करणे अन्यायकारक ठरते. अशा उमेदवारांनी त्यांच्या काळात या क्रमवारीचा विचार करून शिक्षण घेतलेले नव्हते. त्यामुळे त्यांच्या संधींवर मर्यादा आणणे हे न्याय व समानतेच्या तत्त्वांना विरोध करणारे आहे. या धोरणाचा आणखी एक गंभीर परिणाम म्हणजे राज्यातील इतर विद्यापीठांचे अवमूल्यन. मराठवाडा, विदर्भ, उत्तर महाराष्ट्र आणि कोकणातील विद्यापीठे लाखो विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षणाची प्रमुख साधने आहेत. या संस्थांमधील विद्यार्थी प्रतिकूल परिस्थितीतून पुढे येऊनही उत्कृष्ट कामगिरी करतात; मात्र त्यांच्या विद्यापीठांचा क्रमांक कमी असल्यामुळे त्यांना कमी लेखले जाते. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या मनात न्यूनगंड निर्माण होण्याचा धोका वाढतो. 'आपण ज्या विद्यापीठात शिकलो ते कमी दर्जाचे आहे' ही भावना त्यांच्या आत्मविश्वासावर परिणाम करते. शिक्षण हे आत्मविश्वास वाढविण्याचे साधन असताना, हा निर्णय उलट त्या प्रक्रियेला बाधा आणतो. शिक्षक किंवा प्राध्यापक भरती प्रक्रियेवरही या आदेशाचा थेट परिणाम होतो. विविध सामाजिक पार्श्वभूमीतील शिक्षक शिक्षणात व्यापकता आणतात. परंतु काही विशिष्ट विद्यापीठांनाच प्राधान्य दिल्यास ही विविधता कमी होईल. परिणामी, शिक्षणात एकसुरीपणा येऊन विद्यार्थ्यांना विविध सामाजिक अनुभवांची ओळख कमी मिळेल. संविधानिक दृष्टिकोनातून पाहिले असता, प्रत्येक नागरिकाला समान संधी मिळणे अपेक्षित आहे. परंतु या धोरणामुळे वंचित घटकांना प्रत्यक्षात स्पर्धेबाहेर ढकलले जात आहे. शिक्षण हे सामाजिक उन्नतीचे प्रभावी साधन मानले जाते; परंतु जर त्यातच अडथळे निर्माण झाले, तर सामाजिक न्यायाची संकल्पना कमकुवत होते. दीर्घकालीन दृष्टीने पाहता, या धोरणामुळे प्रादेशिक विषमता वाढू शकते. गुणवत्तावान विद्यार्थी आणि शिक्षक मोठ्या शहरांकडे वळतील, तर स्थानिक विद्यापीठे दुर्बल होतील. परिणामी, शिक्षणातील असमतोल अधिक गडद होईल. या पार्श्वभूमीवर केवळ टीका न करता पर्यायी उपाय सुचवणे आवश्यक आहे. सर्वप्रथम, उमेदवारांचे मूल्यमापन त्यांच्या वैयक्तिक क्षमतांवर आधारित असावे. ज्ञान, संशोधन, अध्यापन कौशल्य आणि सामाजिक बांधिलकी यांचा समतोल विचार केला पाहिजे. दुसरे म्हणजे, राज्यातील सर्व विद्यापीठांना समान संधी आणि संसाधने उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. पायाभूत सुविधा, संशोधन निधी आणि गुणवत्तापूर्ण शिक्षक उपलब्ध झाल्यास सर्वच संस्थांची गुणवत्ता सुधारेल. तिसरे, ग्रामीण आणि वंचित विद्यार्थ्यांसाठी आर्थिक मदत, वसतिगृह सुविधा, शिष्यवृत्ती आणि मार्गदर्शन केंद्रे वाढविणे गरजेचे आहे. यामुळे त्यांना उच्च शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध होतील. परदेशी शिक्षणाच्या निकषाबाबतही वास्तववादी दृष्टिकोन आवश्यक आहे. हा निकष अनिवार्य न ठेवता पूरक घटक म्हणून वापरणे अधिक योग्य ठरेल. 2016 पूर्वी शिक्षण पूर्ण केलेल्या उमेदवारांसाठी स्वतंत्र मूल्यांकन पद्धती विकसित करणे आवश्यक आहे. त्यांच्या अनुभव, कार्यक्षमता आणि योगदानाचा योग्य विचार केला गेला पाहिजे. शेवटी, 'गुणवत्ता' या संकल्पनेचा व्यापक अर्थ स्वीकारणे गरजेचे आहे. गुणवत्ता ही केवळ संस्थेच्या क्रमांकावर अवलंबून नसून विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेवर, मेहनतीवर आणि त्यांच्या समाजातील योगदानावर आधारित असते. 11 फेब्रुवारी 2026 चा शासन आदेश हा गुणवत्ता वाढविण्याच्या हेतूने घेतला असला, तरी त्याचे सामाजिक परिणाम चिंताजनक आहेत. त्यामुळे समता, न्याय आणि सर्वसमावेशक विकास लक्षात घेऊन या निर्णयाचा पुनर्विचार करणे अत्यंत आवश्यक आहे. अन्यथा 'गुणवत्ता'च्या नावाखाली शैक्षणिक आणि सामाजिक विषमता अधिकच वाढण्याचा धोका निर्माण होईल. ■ ■

डॉ. राजेंद्र बगाटे
मो. 9960103582

आदिवासी जातींचे ब्राम्हणीकरण

आदिमानव पूर्वी जंगलातील गुहांमध्ये राहत होता. त्या काळापासून त्याला टोळी करून राहण्याची सवय लागली आणि ती आजपर्यंत टिकून आहे. आजही आदिवासी समाज वाडी, पाडा, तांडा अशा स्वरूपात समूहाने राहताना दिसतो. पूर्वी या टोळ्यांमध्ये संघर्ष होत असे आणि अनेकदा तो रक्तपातापर्यंत जात असे. एक टोळी दुसऱ्या टोळीला संपवण्याच्या इराद्याने लढत असे. काळाच्या ओघात या संघर्षांना थांबवण्यासाठी एक सामाजिक युक्ती पुढे आली. एका टोळीतील मुली दुसऱ्या टोळीतील मुलांना देऊन वैवाहिक संबंध प्रस्थापित करण्याची पद्धत सुरू झाली. कारण एकाच टोळीत जन्मलेली मुले-मुली नात्याने भाऊ-बहीण मानली जात असल्याने त्यांच्यात विवाह शक्य नव्हता. परिणामी, दुसऱ्या टोळीतील मुली पळवून आणण्याच्या प्रथेने संघर्ष अधिकच तीव्र होत असे. ही स्थिती बदलण्यासाठी वैवाहिक देवाणघेवाणीचा रिवाज पडला आणि टोळीयुद्धाला आळा बसला. याच प्रक्रियेतून आदिवासी समाजात नातेसंबंध, सांघिकता आणि एक वेगळी संस्कृती आकारास आली. पुढे याच संस्कृतीला 'सिंधू संस्कृती' म्हणून ओळख मिळाली. या सांस्कृतिक उभारणीच्या काळात आदिवासी स्त्रीने शेतीचा शोध लावला, तर आदिवासी पुरुषाने चाकाचा शोध लावला. भारतीय भूमीवरील ही मानवी जीवनाला स्थैर्य, उत्पादनक्षमता आणि जगण्याची दिशा देणारी मोठी क्रांती होती. तोपर्यंत या टोळ्या फक्त त्यांच्या टोळीप्रमुखांच्या नावाने ओळखल्या जात होत्या. लेखकाच्या मते, पुढे परकीय आर्य-ब्राह्मण खैबरखिंडीतून भारतात आले आणि त्यांनी येथील आदिवासी समाजावर आक्रमण केले. त्यांची संस्कृती, सत्ता आणि भूमी काबीज करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला. आदिवासी आणि ब्राह्मण यांच्यातील संघर्षांचा उल्लेख ऋग्वेदात आढळतो, असे मत येथे मांडले आहे. या युद्धांना विविध नावे होती आणि त्यांना 'साता' असे संबोधले गेले, कारण संस्कृतमध्ये युद्धाला 'साता'

असे म्हटले जाते, असा दावा या लेखात केला आहे. या संघर्षकाळात आदिवासी टोळ्यांना पडलेली नावे पुढे जातीनावांत रूपांतरित झाली, असे लेखकाचे म्हणणे आहे. त्यामुळे अनेक आदिवासी जातींच्या नावांत त्यांचा संघर्षमय इतिहास दडलेला आहे. ठाकर या शब्दाची फोड लेखक 'ठार + कर' अशी करतो. म्हणजे ज्या टोळीला ठार मारून संपवण्याचा प्रयत्न झाला, त्या संघर्षातून वाचलेला समाज म्हणजे ठाकर समाज. कोळी समाजाबाबत लेखक असे म्हणतो की, या समाजाला जाळून संपवण्याचा प्रयत्न झाला. 'क्वाळ' म्हणजे राख करण्याच्या हिंसक हेतूतून हा शब्द उदयास आला, असे तो मांडतो. भिल्ल या शब्दाबाबत लेखकाचा दावा असा की, ब्राह्मणांच्या हिंसेपासून वाचण्यासाठी जंगलात दूर पळालेला समाज म्हणजे भिल्ल. हा लढवय्या समाज असून तंट्या मामा, भागोजी नाईक यांसारखे क्रांतिकारक त्यातून घडले. पारधी या शब्दाचा संबंध 'पारध' म्हणजे पाळत ठेवून शिकार करण्याशी जोडला जातो. म्हणजे ज्या टोळीवर नजर ठेवून, दिसेल तिथे मारण्याचे आदेश होते, तो समाज म्हणजे पारधी. कातोडी या शब्दाची फोड लेखक 'का तोडी' अशी करतो. जणू एखाद्या झाडाप्रमाणे तोडून टाकण्याचा हिंसक संकेत त्यात दडलेला आहे, असे तो म्हणतो. कातकरी या शब्दात 'कात' म्हणजे चामडे आणि 'करी' म्हणजे काढणे, असा अर्थ लावला जातो. ज्या समाजाची चामडी काढून त्यांना ठार मारण्याची हिंसक मानसिकता होती, तो समाज म्हणजे कातकरी, असे या लेखात मांडले आहे. रामोशी या शब्दाबाबत लेखक अधिक प्रश्न उपस्थित करतो. 'राम + वंशी' अशी फोड करत तो विचारतो की, जर रामोशी समाज रामवंशी असेल, तर त्यांना उच्च सामाजिक दर्जा का मिळाला नाही? ब्राह्मणांनी त्यांच्याशी वैवाहिक संबंध का प्रस्थापित केले नाहीत? यावरून लेखक असा तर्क मांडतो की, आदिवासी समाजातीलच एखादा गट ब्राह्मणांच्या आश्रयाला गेला असावा आणि त्याला 'रामोशी' अशी ओळख देऊन इतर आदिवासी समाजाला आपल्या प्रभावाखाली आणण्याची चाल खेळली गेली असावी. लेखाचा मुख्य मुद्दा असा आहे की, आदिवासी समाज हा या भूमीचा मूळ समाज असून ब्राह्मणी सत्ताकारणाने त्याला सतत दडपण्याचा प्रयत्न केला. धर्मग्रंथ, पुराणकथा, रामायण-महाभारत यांत आदिवासींना राक्षस, दैत्य, दानव म्हणून दाखवले गेले आणि या प्रतिमांमधून त्यांच्या विरोधात सामाजिक मानसिकता तयार करण्यात आली, असे लेखक म्हणतो. तरीही आज आदिवासी समाजातील मोठा भाग स्वतःला हिंदू समजतो, हिंदू धार्मिक विधींमध्ये सहभागी होतो आणि ब्राह्मणांकडूनच धार्मिक कार्यक्रम करून घेतो. लेखकाच्या मते, हीच सर्वात मोठी वैचारिक आणि मानसिक गुलामी आहे. इतकेच नव्हे, तर अनेकदा आदिवासी समाज स्वतःच्या भूमीवरच आपल्या विरोधी राजकीय-सामाजिक शक्तींना सत्तेवर आणण्यात धन्यता मानतो. लेखकाचा निष्कर्ष स्पष्ट आहे, आदिवासी समाजाने आपला इतिहास, स्वाभिमान, संघर्ष आणि मूळ ओळख पुन्हा ओळखली पाहिजे. अन्यथा तो 'वनवासी' या संकल्पनेत अडकून राहील आणि आपल्या मूळ अस्मितेपासून अधिकाधिक दूर जाईल. आज आदिवासी समाजासमोरचा खरा प्रश्न केवळ आर्थिक किंवा राजकीय नाही; तो वैचारिक स्वातंत्र्य, ऐतिहासिक जाण आणि स्वाभिमानी अस्तित्वाचा आहे. ■ ■

दिपक गायकवाड
मो. 9765046493

स्वाभिमानाचे स्मरणशिल्प ११६

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा पुतळा. ईसासनी, हिंगणा, नागपूर.

बोधिमग्गो सेवा संस्था, बोधिमग्गो महाविहार भदंन्त बोधिविनीत स्मृती पर्यावरण संवर्धन व पर्यटन विकास प्रकल्प बोधिमग्गो मार्ग भीमनगर ईसासनी, हिंगणा रोड, नागपूर येथील बोधिमग्गो कम्युनिटी किचनच्या परिसरात उभारण्यात आलेला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा पुर्णाकृती पुतळा आहे. डॉ भदन्त सिलवंस महास्थविर सचिव यांचे मार्गदर्शनात विविध उपक्रम राबविण्यात येतात.

संवाद मित्रद्ध नागदिपंकर
मो.9423605550

आंबेडकरी विचारवंतांना भावपूर्ण आदरांजली

'जिवंतपणी सन्मान देणे हीच खरी

नागपूर : उर्वेला कॉलनी येथील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सभागृहात आंबेडकरी समाजाच्या वतीने प्रा. रणजीत मेश्राम, प्रा. दत्तानंद इंगोले, प्रसनजीत ताकसांडे आणि ॲड. डी. बी. वानकर या विचारवंतांच्या स्मृतिप्रित्यर्थ भावपूर्ण आदरांजली सभेचे आयोजन करण्यात आले. धर्मांध शक्तींचे अचूक विश्लेषण करणारे आणि समाज प्रबोधनाचे कार्य आयुष्यभर करणाऱ्या या विचारवंतांच्या कार्याचा गौरव करताना उपस्थितांनी त्यांच्या योगदानाचे स्मरण केले.
या आदरांजली सभेचे अध्यक्षस्थानी इंजी. राहुल परुळेकर हे होते. कार्यक्रमात विविध मान्यवरांनी आपल्या भावना व्यक्त करताना एकमुखाने मांडले की, 'माणसाच्या मृत्यूनंतर सन्मान करण्यापेक्षा त्यांना जिवंतपणी सन्मान देणे हेच खरे अभिवादन आहे.'
वक्त्यांनी असेही नमूद केले की, या विचारवंतांचे निधन ही केवळ त्यांच्या कुटुंबाची हानी नसून संपूर्ण आंबेडकरी समाजाची मोठी हानी आहे. समाज हा कार्यकर्त्यांच्या आणि विचारवंतांच्या पायावर उभा असतो. त्यामुळे अशा व्यक्तींना जपणे आणि त्यांचा सन्मान करणे ही समाजाची जबाबदारी आहे. सभेत नागेश चौधरी, इंजी. राहुल वानखेडे, इंजी. पी.एस. खोब्रागडे, इंजी. मदन माटे, दैनिक बहुजन सौरभच्या निवासी संपादक संध्या राजुरकर, प्रवीण निखाडे, इंजी. पद्माकर गणवीर, इंजी. राहुल दहीकर आदींनी आपल्या भावना व्यक्त केल्या. त्यांनी समाज एकसंघ होण्याचे महत्त्व अधोरेखित करताना सांगितले की, 'जसे आपण दुःखाच्या प्रसंगी एकत्र येतो, तसेच सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रातही एकत्र येणे आवश्यक आहे.'
यावेळी मीरा दत्तानंद इंगोले यांनी आपल्या पतीला अश्रूपूर्ण आदरांजली अर्पण केली. ताकसांडे परिवारातील सदस्यही मंचावर उपस्थित होते. शहरातील विविध संघटनांनी सहभाग नोंदवत आपल्या श्रद्धांजल्या अर्पण केल्या. त्यामध्ये पुष्पा बौद्ध, माधव जांभुळे, प्रमोद मुन, डॉ. भिमराव मस्के, सूर्यकांत मुनघाटे, छत्रपाल तामगाडगे, दादाकांत धनविजय, सुविधा सातपुते आदींचा समावेश होता. कार्यक्रमाची सुरुवात भारतीय संविधानाच्या प्रास्ताविकेचे वाचन प्रा. राजेंद्र कांबळे यांनी केले. यानंतर संथागर फाउंडेशनच्या वतीने आदरांजलीपर गीत सादर केले. प्रबोधनकार अनिरुद्ध शेवाळे यांनी विचारवंतांच्या स्मृतीत प्रबोधनपर गीत सादर करून वातावरण भारावून टाकले. निळाई परिवार, संथागर फाउंडेशन, संविधान परिवार, भारतीय बौद्ध महासभा, समता सैनिक दल, आंबेडकराईट लिटरेचर फाउंडेशन, दैनिक बहुजन सौरभ, बहुजन संघर्ष आदींनी सहभाग घेत कार्यक्रम यशस्वी केला.
कार्यक्रमाचे संचालन प्रा. डॉ. वीणा राऊत यांनी केले, तर प्रास्ताविक प्रवीण कांबळे यांनी सादर केले. कार्यक्रमाच्या शेवटी माधुरी पाटील यांनी आभार प्रदर्शन केले. या कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी कर्णबोधी मांडवे, नरेश पाटील, सेवक हुमने, गंगाधर कांबळे, शरद कांबळे, सिद्धार्थ सातकर, नरेंद्र थुल, विशाल वानखेडे, शुद्धोधन धाबर्डे, नानाजी ढेंगरे, राहुल मुन, देवानंद वानखेडे, युवराज गवळी गुरुजी आदींनी विशेष सहकार्य केले. यावेळी शहरातील अनेक मान्यवर उपस्थित होते. त्यामध्ये विनायक जामगडे, अशोक जांभुळकर, डॉ. सुनंदा रामटेके, शिला सहारे, सुजाता नारायणे, शारदा थुल, सुनिता रामटेके, विजय मरकवाडे, करुणा मुन, उज्ज्वला गणवीर, रवींद्र डोंगरे, सुधाकर सोमकुवर, भिमराव गाणार, राज रक्षित, विजय मेश्राम, दिलीप पवार आदींचा समावेश होता.

महत्वाचे

जागतिक होमिओपॅथी दिनानिमित्त जनजागृती कार्यक्रम

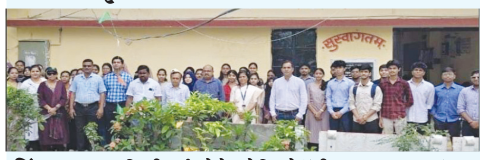

हिंगणा : शालिनीताई मेघे होमिओपॅथी दवाखाना यांच्या वतीने ग्रामपंचायत वडधामना येथे होमिओपॅथी जनजागृती कार्यक्रम संपन्न झाला. या कार्यक्रमामध्ये होमिओपॅथी उपचार पद्धतीची वैशिष्ट्ये, सुरक्षितता, कमी खर्चिक उपचार, तसेच विविध दीर्घकालीन तीव्र आजारांवरील परिणामकारकता याबाबत नागरिकांना मार्गदर्शन करण्यात आले. या उपक्रमाचे नेतृत्व महाविद्यालयाचे प्रा. डॉ. प्रशांत यांनी केले. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली सर्व शिक्षकवृंद रुग्णालयातील वैद्यकीय कर्मचारी यांनी सक्रिय सहभाग घेतला. डॉ. विनोद खवसे व जनसंपर्क अधिकारी शरद पाटील यांनी कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी मोलाचे योगदान दिले. कार्यक्रमादरम्यान नागरिकांमध्ये होमिओपॅथीविषयी जागरूकता वाढविण्यासाठी माहिती पत्रके वाटप, आरोग्य मार्गदर्शन व संवाद सत्र आयोजित करण्यात आले. ग्रामपंचायत वडधामना यांच्या सहकार्याने हा उपक्रम यशस्वीरित्या पार पडला. या कार्यक्रमामुळे स्थानिक नागरिकांमध्ये होमिओपॅथीबाबत सकारात्मक प्रतिसाद मिळाला असून भविष्यात अशा जनजागृती उपक्रमांचे आयोजन करण्याचा मानस संस्थेने व्यक्त केला आहे. ग्रामपंचायत सरपंच धिरज आंबटकर व सदस्य उपस्थित होते.

ज्येष्ठ साहित्यिक शिवा प्रधान यांना जीवनगौरव पुरस्कार

अमरावती : विदर्भातील सुप्रसिद्ध साहित्यिक, कवी आणि समीक्षक शिवा प्रधान यांना 'भारतरत्न मदर तेरेसा जीवनगौरव पुरस्कार 2025' जाहीर करण्यात आला आहे. जळगाव खानदेश येथील वसुनंदिनी संस्थेतर्फे दिला जाणारा हा प्रतिष्ठेचा पुरस्कार त्यांच्या साहित्यिक आणि सामाजिक योगदानाची दखल घेत प्रदान करण्यात येणार आहे.शिवा प्रधान यांनी 'समतेची प्रभात' या काव्यधारेतून सामाजिक जाण असलेल्या, परिवर्तनवादी आणि विद्रोही कवितांची प्रभावी निर्मिती केली आहे. त्यांच्या लेखनातून समाजातील अन्याय, विषमता आणि मानवी मूल्यांवरील प्रश्नांना सशक्त अभिव्यक्ती मिळाली असून, त्यांनी समाजमनात न्यायाची जाणीव आणि प्रबोधनाची ऊर्जा निर्माण केली आहे. लेखक आणि समीक्षक म्हणूनही त्यांनी आपल्या लेखणीद्वारे साहित्य क्षेत्रात वेगळी ओळख निर्माण केली आहे. या पुरस्कारासाठी त्यांची निवड झाल्याबद्दल वसुनंदिनी संस्थेच्या अध्यक्षा व संयोजिका माधुरी कुळकर्णी यांनी त्यांचे अभिनंदन केले आहे. तसेच अखिल भारतीय मराठी साहित्य परिषद, अमरावती तसेच विदर्भ प्रदेशातील विविध शाखांनीही त्यांच्या कार्याचा गौरव करत शुभेच्छा व्यक्त केल्या आहेत. साहित्य क्षेत्रातील अनेक मान्यवरांकडून त्यांच्यावर अभिनंदनाचा वर्षाव होत आहे. पुरस्कार लवकरच संस्थेच्या आयोजित कार्यक्रमात मान्यवरांच्या हस्ते शिवा प्रधान यांना प्रदान करण्यात येणार असून, त्यांच्या साहित्यिक प्रवासातील हा एक महत्त्वाचा टप्पा मानला जात आहे.

एकजूट लेणी अभ्यास समूहाचा 'पळू - सोनावळे लेणी अभ्यास' दौरा

मुंबई : एकजूट लेणी अभ्यास प्रचार समूह, महाराष्ट्र राज्य यांच्या वतीने दि. 5 एप्रिल 2026 रोजी एक दिवसीय 'पळू-सोनावळे लेणी अभ्यास' दौरा झाला. या दौऱ्यात 25 लेणी संवर्धक/अभ्यासक यांनी सहभाग घेतला होता. प्रमुख मार्गदर्शन नरेंद्र उबाळे यांनी केले. पळू-सोनावळे गावाच्या हद्दीत असणारी हि प्राचीन लेणी आता गणपती गडद लेणी म्हणून ओळखली जाते. माळशेज डोंगररांगेत मुरबाड - धसई जवळ पळू सोनावळे गावाजवळील डोंगरात हा 12 लेण्यांचा समूह असून साधारण 2000 वर्ष जुन्या आहेत. ध्यानधारणेसाठी व धार्मिक विधी परंपरा शिकवण्यासाठी यांचा उपयोग होत असे. येथील मुख्य दुमजली लेणीच्या द्वारपट्टीवर गणेश प्रतिमा कोरली असल्याने या लेण्यांना गणपती गडद असे म्हणतात. येथील स्तंभावरील शिल्पकाम आजही प्राचीन इतिहासाची साक्ष देत आहेत. तसेच या दौऱ्यात या समूहाने बांगरपाडा येथील 350 वर्षे जुना बांगरवाडा व माता भिमाई रामजी सकपाळ यांचे मूळ गाव आंबेटेंम्बे येथील जुने घर देखील पाहण्यात आल. या दौऱ्याचे नियोजकी एकजूट लेणीचे प्रमुख सारिश (दादूस) डोळस यांनी उपस्थितांचे आभार व्यक्त करून पुढील दौरा हा 19 एप्रिल रोजी चिपळूणच्या कळंबस्ते व कोळकेवाडी लेणी अभ्यास दौरा आहे असे जाहीर केले.

लोकशाही वाचवण्यासाठी अल्पसंख्यांकांची एकजूट गरजेची : प्रा. जावेद पाशा

नागपूर : धम्मसंगोष्ठीच्या 388 व्या धम्मसभेचे आयोजन नरेंद्र नगर येथील वेणूवन बुद्ध विहारात करण्यात आले. या धम्मसभेत सुप्रसिद्ध लेखक, बौद्ध धम्म व आंबेडकरी विचारांचे अभ्यासक प्रा. जावेद पाशा यांनी 'बौद्ध तत्त्वज्ञान, सम्राट अशोक आणि संविधान' या विषयावर सविस्तर मार्गदर्शन केले.
प्रा. पाशा यांनी आपल्या भाषणात सांगितले की, बुद्धांच्या महापरिनिर्वाणानंतर सुमारे दोनशे वर्षांनी सम्राट अशोक यांनी बौद्ध धम्म स्वीकारून त्याला राजाश्रय दिला. त्यांच्या कारकिर्दीत बौद्ध संस्कृतीवर आधारित, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता आणि सामाजिक न्याय या मूल्यांवर उभी राहिलेली राज्यव्यवस्था निर्माण झाली. तक्षशिला आणि नालंदा यांसारख्या जागतिक कीर्तीच्या विद्यापीठांची स्थापना या काळात झाली होती.
त्यांनी पुढे ऐतिहासिक संदर्भ देत सांगितले की, पुष्यमित्र शुंग याने मौर्य साम्राज्याचा अंत करून प्रतिक्रांतीची सुरुवात केली. त्यानंतर बहुजन समाजावर वर्णव्यवस्था लादली गेली व बौद्ध विहारांवर ताबा घेण्यात आला. सध्याच्या परिस्थितीवर भाष्य करताना प्रा. पाशा म्हणाले की, आज देशात विविध समाजांमध्ये फूट निर्माण होत असून लोकशाही व्यवस्थेवर धोका निर्माण झाला आहे. त्यामुळे बहुजन समाजाने एकत्र येणे अत्यंत आवश्यक आहे. सभाध्यक्ष प्रा. घनश्याम धाबर्डे यांनीही आपल्या भाषणात बहुजन समाज तुकड्यात विभागला गेला असल्याची खंत व्यक्त केली. मुस्लिम, बौद्ध, शीख यांसह सर्व अल्पसंख्यांकांनी लोकशाही व संविधान रक्षणासाठी एकजूट करणे ही काळाची गरज असल्याचे त्यांनी नमूद केले.
कार्यक्रमाची सुरुवात उपेंद्र कांबळे यांच्या धम्मगीताने झाली. संचालन श्रीराम बनसोड यांनी केले, तर आभार प्रदर्शन चंद्रप्रभा मून यांनी केले. वेणूवन बुद्ध विहाराचे अध्यक्ष सी. आर. शामकूंवर व सोसायटीतील कार्यकर्त्यांनी कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी विशेष प्रयत्न केले.

जिजाऊ ब्रिगेडच्या महिला भोंदूगिरीपासून दूर : सीमा बोके

मुंबई : 'जिजाऊ ब्रिगेडच्या एकाही महिला कार्यकर्त्या भोंदूगिरीच्या जाळ्यात अडकत नाहीत, कारण मागील 25 वर्षांपासून सातत्याने वैचारिक व बौद्धिक प्रबोधन केले जात आहे,' असे ठाम प्रतिपादन सीमा बोके यांनी केले. त्या मुंबईतील जिजाऊ ब्रिगेडच्या नवव्या राज्यस्तरीय महाअधिवेशनात बोलत होत्या.
या वेळी जिजाऊ ब्रिगेडच्या कार्याचा आढावा घेताना त्यांनी सांगितले की, संघटनेच्या माध्यमातून महिलांना अंधश्रद्धा, बुवाबाजी आणि घातक चालीरीतींपासून दूर ठेवण्याचे काम सातत्याने केले जाते. त्यामुळे संघटनेतील महिला जागरूक आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोन असलेल्या झाल्या आहेत.
दादर येथील छत्रपती शिवाजी महाराज नाट्य मंदिर येथे हे महाअधिवेशन भव्य स्वरूपात पार पडले. महाराष्ट्राच्या विविध जिल्ह्यांतून मोठ्या संख्येने महिला कार्यकर्त्या या अधिवेशनासाठी उपस्थित होत्या.
अधिवेशनाचे उद्घाटन विजय घोगरे यांच्या हस्ते झाले. यावेळी मनीषा पोवार, निर्मलकुमार देशमुख, नवनाथ घाडगे, चंद्रशेखर शिखरे, ज्ञानेश्वर महाराव, दिवाकर दळवी, संजय वायाळ, अंजली भोसले, स्नेहा खेडेकर, मयुरा देशमुख, वैशाली शिंदे, रूपाली महाडिक, वर्षा माने, संजय इंगळे, भारती पाटील, सुनीता पाटील आदी उपस्थित होते.
चार सत्रांमध्ये पार पडलेल्या या अधिवेशनात सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, उद्योग-व्यवसाय तसेच चित्रपट क्षेत्राशी संबंधित विविध विषयांवर परिसंवाद आयोजित करण्यात आले होते. विविध क्षेत्रातील अभ्यासकांनी आपले विचार मांडत महिलांच्या सक्षमीकरणावर भर दिला.
कार्यक्रमाची सुरुवात सांस्कृतिक सादरीकरणाने झाली. नवी मुंबई येथील महिलांनी छत्रपती शिवाजी महाराज, राजमाता जिजाऊ आणि अहिल्याबाई होळकर यांच्या जीवनावर आधारित प्रभावी सादरीकरण करून उपस्थितांची दाद मिळवली.
यावेळी जिजाऊ ब्रिगेडच्या विशेषांकाचे प्रकाशन झाले तसेच विविध क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या महिलांचा सन्मान केला. समारोप सत्रात ज्ञानेश्वर महाराव यांनी संघटनेच्या पुढील वाटचालीसाठी मार्गदर्शन केले.
कार्यक्रमाचे आणखी एक आकर्षण म्हणजे संपूर्ण सभागृहात देशाला दिशा देणाऱ्या महिला महानायकांच्या भव्य तैलचित्रांचे प्रदर्शन होते. ऐरोली, नवी मुंबई, ठाणे आणि मुंबई येथील महिला कार्यकर्त्यांनी उत्कृष्ट नियोजन करून अधिवेशन यशस्वी केले.

योग शांतीधाम, गोरेवाडा येथे माती स्नान व शरीर शुद्धीक्रिया शिबिर

नागपूर : श्री योग साधना केंद्र, गोरेवाडा (योग शांतीधाम, नागपूर) येथे माती स्नान व शरीर शुद्धीक्रिया शिबिर उत्साहात पार पडले. या शिबिरात शेकडो साधकांनी सहभाग घेतला. रामटेक येथील मल्टी थेरपिस्ट व कायरोथेरपिस्ट डॉ. बापू सेलोकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली विविध योगिक व निसर्गोपचार पद्धतींचे प्रात्यक्षिक सादर करण्यात आले.
कार्यक्रमाची सुरुवात संस्थेचे अध्यक्ष डॉ. प्रभाकर मस्के, महामंत्री डॉ. गंगाधर कडू व इतर मान्यवरांच्या हस्ते योगगुरू जनार्दन स्वामी यांच्या प्रतिमेला पुष्पांजली अर्पण करून व दीपप्रज्वलनाने करण्यात आली.
यावेळी योगसाधक व राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या विचारधारेचे अभ्यासक ज्ञानेश्वर रक्षक यांनी शिबिरार्थींना मार्गदर्शन करताना सांगितले की, 'शारीरिक व्यायामाबरोबरच जीभेवर नियंत्रण ठेवणे अत्यंत आवश्यक आहे. संतुलित व नैसर्गिक आहार आणि प्रेमळ वाणी यांमुळेच खरे आरोग्य व आनंद प्राप्त होतो. सध्याच्या जीवनशैलीत आपण आहारापेक्षा चवीला अधिक महत्त्व देत आहोत, ही चिंतेची बाब आहे.' डॉ. बापू सेलोकर यांनी विविध योगिक शुद्धीक्रियांची माहिती देत शरीरात रोग कसे निर्माण होतात आणि त्यावर नैसर्गिक उपाय काय असू शकतात, याबाबत सविस्तर मार्गदर्शन केले. डॉ. प्रमोद माळवे यांनी निसर्गोपचाराचे महत्त्व स्पष्ट केले.
शिबिरात विविध शुद्धीक्रियांची प्रात्यक्षिकेही सादर करण्यात आली. उषा कुर्हेकर यांनी जलधौती, सतिजा यांनी नेत्रधौती, छगन ढोबळे यांनी सूत्र नेती, कृष्णा इंगोले यांनी कॅथेटर नेती, तर गंगाधर पराते यांनी जलनेती यांचे प्रात्यक्षिक दाखविले. नरेश भांदक्कर यांनी शरीर शुद्धीक्रियेचे महत्त्व पटवून दिले.
संस्थेचे अध्यक्ष डॉ. प्रभाकर मस्के यांनी संस्थेच्या कार्याचा आढावा घेतला.
या शिबिराच्या यशस्वी आयोजनासाठी सतीश भुरले, कृष्णा इंगोले, नितीन जुनघरे, गजानन गाढवेकर, वाठ, किशोर भोज, डॉ. दिवाकर भोयर, ॲड. गंगाधर वैद्य, प्रभाकर देवके, किशोर पोतले, वामन तितरमारे आदींनी विशेष परिश्रम घेतले.

आंबेडकरी तत्त्वज्ञान आज जागतिक चिंतनाचा अविभाज्य भाग : ताराचंद्र खांडेकर

नागपूर : आंबेडकरी विचार समितीच्या वतीने ज्येष्ठ विचारवंत ताराचंद्र खांडेकर यांच्या गौरवार्थ आयोजित 'आंबेडकरी विचार संमेलन' उत्साहात पार पडले. परिवर्तनवादी चळवळीत मोलाचे योगदान देणाऱ्या खांडेकर यांच्या कार्याचा गौरव करण्यासाठी हा उपक्रम राबविण्यात आला.
समितीचे उद्घाटन डॉ. महेंद्र भवरे (मुंबई विद्यापीठ) यांच्या हस्ते झाले. आपल्या उद्घाटनपर भाषणात त्यांनी चळवळीत काम केलेल्या कार्यकर्त्यांच्या कार्याचे दस्तऐवजीकरण करण्याची गरज अधोरेखित केली. 'मागील पिढीच्या कार्याचा आलेख नव्या पिढीसमोर राहिला, तर त्यांना दिशा व प्रेरणा मिळेल,' असे ते म्हणाले. त्यांनी सावित्रीबाई फुले आणि महात्मा फुले यांच्या लेखनाचा संदर्भ देत आजच्या तरुणांना आदर्शाची जाणीव करून दिली. अध्यक्षीय भाषणात ताराचंद्र खांडेकर यांनी समकालीन सामाजिक प्रश्नांवर सखोल भाष्य केले. 'आंबेडकरी विचार हा आज जागतिक चिंतनाचा अविभाज्य भाग झाला असून त्यातून सर्वकालिक कल्याणकारी समाजनिर्मितीची प्रक्रिया सुरू होते,' असे मत त्यांनी व्यक्त केले.
या कार्यक्रमात प्रमुख अतिथी म्हणून कारा वाल्देकर, इ.मो. नारनवरे, नरेंद्र शेलार, बबन चहांदे यांनीही आपले विचार मांडले. त्यांनी फुले-आंबेडकरांच्या विचारातून देशाचा सर्वांगीण विकास साधता येईल, असे प्रतिपादन केले. गझल कार्यक्रमाने पहिल्या दिवसाची रंगत आंबेडकरी गझल जागर कार्यक्रमाचे आयोजन केले. इ.मो. नारनवरे यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या या कार्यक्रमात नंदकुमार दामोदरे, सुदाम सोनुले, संजय घरडे, रोशन गजभिये, देवीलाल रौराळे, अतुल ढोणे, अनिल अघम, विनोद बागडे यांनी आपल्या गझला सादर केल्या. संचालन स्नेहल सोनटक्के यांनी तर आभार कुंदा सोनुले यांनी मानले.
कवी संमेलन व परिसंवादांनी दुसऱ्या दिवसाची उंची वाढवली. गोविंद वाघमारे यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या या संमेलनात बबन चहांदे, मोरेश्वर सहारे, नारायण थोरात, गौतम ढोके, गणेश लांडगे, संजय मोखडे यांनी कविता सादर केल्या. आकाशवाणीचे निवेदक जगदीश भगत यांनी संचालन केले. यानंतर 'खांडेकरांचे साहित्य, संस्कृती व चिंतन' या विषयावर परिसंवाद झाला. प्रा. सुखदेव ढाणके यांनी खांडेकरांना आंबेडकरी चळवळीतील संघर्षशील व्यक्तिमत्त्व म्हणून गौरवले. नरेंद्र शेलार यांनी त्यांच्या आर्थिक विचारांचा आढावा घेतला, तर इ.मो. नारनवरे यांनी राजकीय चिंतनावर भाष्य केले. संचालन प्रा. डॉ. गजानन बनसोड यांनी केले. दुसऱ्या परिसंवादात 'इ.स. 2000 नंतरचे आंबेडकरी साहित्य' या विषयावर विस्तृत चर्चा झाली. बबन चहांदे यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या या सत्रात प्रा. डॉ. अशोक इंगळे यांनी समीक्षा व सौंदर्यशास्त्रीय लेखनाचा चिकित्सक आढावा घेतला. प्रा. डॉ. भास्कर पाटील यांनी वैचारिक लेखनाचे विश्लेषण केले, तर प्रा. डॉ. शांतरक्षित गावंडे यांनी नाट्यलेखन व रंगभूमीवर प्रकाश टाकला. संचालन संजय मोखडे यांनी केले. समारोपीय कार्यक्रमात ज्येष्ठ लेखिका डॉ. आशा थोरात यांनी खांडेकरांच्या कार्यकर्तृत्वाचा गौरव करत आंबेडकरी चळवळीवर भाष्य केले. यावेळी अस्मिता खांडेकर, नारनवरे, वाल्देकर, वाघमारे आणि मानवटकर यांचा सत्कार केला. 'केवळ स्वतःला आंबेडकरवादी म्हणणे पुरेसे नाही, तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारांप्रती निष्ठा असणे आवश्यक आहे,' असे ते म्हणाले. आभार प्रदर्शन सुदाम सोनुले यांनी केले.

'बौद्ध धम्मातील स्त्रीवादी तत्त्वज्ञान' ग्रंथाचे प्रकाशन

स्त्री-स्वातंत्र्याच्या विचारांचा गौरव

सांगली : 'बौद्ध तत्त्वज्ञान हे स्त्रियांचे उन्नयन करणारे आणि त्यांना स्वातंत्र्य व समता बहाल करणारे आहे. त्यामुळे डॉ. दीपा श्रावस्ती यांनी केलेले 'बौद्ध धम्मातील स्त्रीवादी तत्त्वज्ञान' हे संशोधन अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरते,' असे प्रतिपादन ज्येष्ठ आंबेडकरवादी लेखिका उर्मिला पवार यांनी केले.
त्या ग्रंथसंगीती, श्रावस्ती विहार आणि BAMCEF यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित Feminist Philosophy in Buddhism: Revitalizing the Past या संशोधनपर ग्रंथाच्या प्रकाशन सोहळ्यात प्रमुख अतिथी म्हणून बोलत होत्या. कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी प्रा. सचिन गरुड होते. कार्यक्रमाची सुरुवात बोधिवृक्षाला पाणी अर्पण करून करण्यात आली. स्वागत व प्रास्ताविक डॉ. श्यामसुंदर मिरजकर यांनी केले. मान्यवरांच्या हस्ते ग्रंथाचे प्रकाशन झाल्यानंतर लेखिका डॉ. दीपा श्रावस्ती यांनी आपल्या संशोधनामागील प्रेरणा व उद्दिष्टे स्पष्ट केली. प्रमुख वक्त्या प्रा. धम्मसंगिनी रमा गोरख यांनी आपल्या भाषणात बौद्ध काळातील स्त्रियांच्या योगदानाचा विशेष उल्लेख केला. त्यांनी 'थेरीगाथा' सारख्या ग्रंथाचा संदर्भ देत स्त्रियांनी ज्ञाननिर्मितीत बजावलेली भूमिका अधोरेखित केली. तसेच इतिहासाच्या पुनर्लेखनाच्या प्रक्रियेकडे लक्ष वेधत त्यांनी T.W. Rhys Davids, धर्मानंद कोसंबी आणि राहुल सांस्कृत्यायन यांच्या अभ्यासाचे महत्त्व स्पष्ट केले. दुसरे वक्ते डॉ. अनंत राऊत (नांदेड) यांनी स्त्रीच्या विकासावर धर्म व संस्कृतीच्या प्रभावाचा ऊहापोह करत बौद्ध धम्मातील स्त्रीविषयक दृष्टिकोन विशद केला. 'स्त्रीकडे स्वतंत्र माणूस म्हणून पाहण्याची दृष्टी बुद्धांनी दिली,' असे ते म्हणाले. अध्यक्षीय भाषणात प्रा. सचिन गरुड यांनी ग्रंथप्रकाशन आणि चर्चेचे महत्त्व अधोरेखित करत 'वाचकांनी केवळ पुस्तकच नव्हे, तर लेखकाचाही अभ्यास केला पाहिजे,' असे मत व्यक्त केले. त्यांनी या ग्रंथाला सामाजिक व बौद्धिक दृष्टीने महत्त्वपूर्ण योगदान मानले.
कार्यक्रमाचे संचालन डॉ. वैशाली पवार यांनी केले, तर आभार प्रदर्शन डॉ. रवींद्र श्रावस्ती यांनी मानले. यावेळी प्रा. गौतमीपुत्र कांबळे, लेखिका नीलम माणगावे, डॉ. अशोक बाबर, भन्ते यशकाश्यपायन, डॉ. चेतना सोनकांबळे, प्राचार्य डॉ. अर्चना थोरात, डॉ. जगन कराडे, प्रा. साहेबराव नितनवरे, प्रा. एस.डी. पवार आदी मान्यवर उपस्थित होते. कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी चंद्रकांत अंकलीकर आणि राजू कांबळे यांनी विशेष परिश्रम घेतले. हा सोहळा बौद्ध तत्त्वज्ञानातील स्त्रीवादी दृष्टिकोनाला नव्याने अधोरेखित करणारा ठरला.

34 वर्षांनंतर वर्गमित्रांचे स्नेहमिलन; विवेकानंद विद्यालयात आठवणींना उजाळा

वणी : तब्बल 34 वर्षांनंतर विवेकानंद विद्यालयाच्या 1992 च्या दहावी बॅचमधील विद्यार्थ्यांचे स्नेहमिलन मोठ्या उत्साहात पार पडले. तीन दशकांहून अधिक काळ लोटल्यानंतर एकत्र आलेल्या या माजी विद्यार्थ्यांनी जुन्या आठवणींना उजाळा देत भावनिक क्षण अनुभवले.कार्यक्रमाची सुरुवात शाळेच्या प्रार्थनेने झाली. शाळेची घंटा वाजताच वातावरणात जुन्या दिवसांची आठवण जागी झाली. वर्गात प्रवेश करण्यापूर्वी शिक्षकांचे विद्यार्थ्यांनी स्वागत केले. विविध क्षेत्रांत कार्यरत असलेले आणि देशाच्या विविध भागांत स्थायिक झालेले विद्यार्थी या निमित्ताने पुन्हा एकत्र आले. या स्नेहमिलन सोहळ्याच्या अध्यक्षस्थानी सेवानिवृत्त मुख्याध्यापक अरुण गंगशेट्टीवार होते. यावेळी हरीभाऊ चिखले, वामन मिलमिले, अनंत एकरे, गणपतराव पारखी, तिलोत्तमा भेदोडकर, स्नेहलता चुंबळे, भास्कर काळे, प्रदीप सुंकुरवार, दि. ह. लोणारे, प्रे.रा. राठोड, नवनाथ नगराळे, रामकृष्ण बोबडे, दिलीपराव आस्कर आदी शिक्षक उपस्थित होते. कार्यक्रमात सर्व शिक्षकांचा शाल व पुष्पगुच्छ देऊन सत्कार करण्यात आला. संतोष बेलेकर, मंगेश करंडे, वैभव आत्राम, योगेश खिवंसरा, अमित कळमकर, राहुल रेगुंडवार, विनोद कापसे, सारंग काळे, अविनाश दोडके, अमर देवाळकर, सचिन मत्ते, ताराचंद घारापुरे, जितेश खाडे, विजय गाडगे, ईश्वर मालेकर, अनिल मस्के, संतोष सूर, सरिता दुबे तिवारी, योगेश खारकर, संतोष मत्ते, राजू काळे, राजेश मांडवकर, उमाकांत बदखल, प्रमोद झिले, विकास वैद्य आदींनी हा सत्कार केला. कार्यक्रमाचे संचालन मंगला गोहणे-भोयर आणि सुनील इंदुवामन ठाकरे यांनी केले. प्रास्ताविक सुलक्षणा भोंगळे यांनी सादर केले, तर अमित कळमकर यांनी अतिथींचा परिचय करून दिला. आभार प्रदर्शन मंगेश करंडे यांनी केले. कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी संतोष बेलेकर, कविता मानकर, अंजू येवले, शारदा ढेंगळे, कविता दिकुंडवार, किरण चिंडालिया, प्रकाश काशीकर, अनघा कोंडावर, दुर्गा वाटमोडे, भारती शर्मा, राधा थेरे यांच्यासह सर्व विद्यार्थ्यांनी विशेष परिश्रम घेतले.

बहुजन सौरभ प्रकाशक, संपादक, मालक, मुद्रक सिध्दार्थ जीवन कांबळे यांनी देश प्रेस पब्लिकेशन, E-30/2, इंडस्ट्रीयल एरिया, सोनेगाव (सीम), हिंगणा, एम.आय.डी.सी., नागपूर - 440016 येथे मुद्रित केले व 9/2, स्वराज कॉलनी, मेडिकल कॉलेजच्या मागे, नागपूर-440027, येथे प्रकाशित केले. **RNI No. MAHMAR 2020/84035** Printed, Owner by Siddharth Jiwan Kamble, Publisched at 9/2 Swaraj Colony, Behind Medical College, Nagpur 440027, Printed at M/S Desh Publication, E-30/2, Industrial Area, Sonegaon (SEEM), Hingna, MIDC, Nagpur-440016, Editor Siddharth Jiwan Kamble Email: bahujansaurabh@gmail.com Mobile: 9422860648